

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Privatinės teisės katedra**

Evikos Šnaider
V kurso, Civilinių ginčų
studijų šakos studentės

Magistro darbas

Šeimos bylų nagrinėjimo procesiniai ypatumai
Procedural Peculiarities of Adjudication of Family Cases

Vadovė: partnerystės prof. dr. Egidija Tamošiūnienė

Recenzentė: asist. dr. Kristina Pranevičienė

Vilnius

2025

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Šiame magistro baigiamajame darbe analizuojami šeimos bylų nagrinėjimo procesiniai ypatumai Lietuvos civilinio proceso teisės sistemoje. Darbe siekiama atskleisti, kokiais aspektais šeimos bylų nagrinėjimas skiriasi nuo kitų civilinių bylų, taip pat išryškinti teisės aktų ir teismų praktikos sąveiką nagrinėjant tokio pobūdžio ginčus. Pirmajame skyriuje aptariama šeimos bylų samprata bei teisinis reglamentavimas nacionaliniu ir tarptautiniu lygmenimis. Antrajame skyriuje nagrinėjami esminiai procesiniai tokių bylų nagrinėjimo aspektai: teismo aktyvus vaidmuo, privalomosios mediacijos taikymas ir vaiko interesų apsauga. Trečiajame skyriuje pateikiama lyginamoji analizė tarp Lietuvos, Vokietijos ir Estijos sistemų, išryškinant teisinio reguliavimo panašumus ir skirtumus. Tyrimui taikyti sisteminis, lyginamasis ir teisminės praktikos analizės metodai. Darbo išvadose pažymima, kad nors visos trys valstybės pabrėžia vaiko interesų viršenybę, jų požiūris į procesinį lankstumą, teisėjo vaidmenį ir mediacijos pobūdį skiriasi, o tai lemia skirtingą šeimos bylų nagrinėjimo kokybę ir efektyvumą.

Pagrindiniai žodžiai: šeimos bylos; civilinis procesas; vaiko interesai; teisėjo vadimuo; tarptautinė teisė; lyginamoji analizė.

This Master's thesis analyzes the procedural peculiarities of family case adjudication within the Lithuanian civil procedure system. The aim of the research is to identify the aspects that distinguish family cases from other types of civil cases and to highlight the interaction between legal norms and judicial practice in resolving such disputes. The first chapter discusses the concept of family cases and their legal regulation at both national and international levels. The second chapter examines key procedural elements, such as the active role of the court, the application of mandatory mediation, and the protection of the child's interests. The third chapter presents a comparative analysis of the legal systems of Lithuania, Germany, and Estonia, outlining similarities and differences in regulatory frameworks. The research applies systemic, comparative, and case-law analysis methods. The conclusions emphasize that although all three countries stress the primacy of the child's best interests, their approaches to procedural flexibility, the role of the judge, and the nature of mediation differ, which impacts the quality and efficiency of family case adjudication.

Keywords: family cases; civil procedure; child's best interests; role of the judge; international law; comparative analysis

TURINYS

SANTRUMPŲ SĄRAŠAS	4
IŽANGA	5
1. ŠEIMOS BYLŲ SAMPRATA IR TEISINIS REGLAMENTAVIMAS.....	8
1.1. Šeimos bylų samprata	8
1.2. Tarptautinis ir nacionalinis šeimos bylų nagrinėjimo reglamentavimas.....	12
1.3. Pagrindiniai šeimos bylų nagrinėjimo principai	14
2. ŠEIMOS BYLŲ NAGRINĖJIMO PROCESINIAI ASPEKTAI	18
2.1. Teismo aktyvus vaidmuo	18
2.2. Privalomoji mediacija	21
2.3. Vaiko interesų užtikrinimas	25
3. ATSKIRŲ ŠEIMOS BYLŲ NAGRINĖJIMO TEISMUOSE SPECIFIKA IR PROBLEMATIKA	29
3.1. Santuokos nutraukimo atvejų analizė	29
3.2.1. Santuokos nutraukimas abiejų sutuoktinių bendru sutikimu	34
3.2.2. Santuokos nutraukimas vieno sutuoktinio prašymu	35
3.2.3. Santuokos nutraukimas dėl sutuoktinio (sutuoktinių) kaltės	37
3.2. Vaikų globos ir gyvenamosios vietos nustatymo atvejai	40
3.2.1. Vaikų globos nustatymas	40
3.2.2. Vaikų gyvenamosios vietos nustatymas	41
3.3. Tėvystės nustatymas ar nuginklėjimas.....	43
3.3.1. Tėvystės nustatymas	43
3.3.2. Tėvystės (motinystės) nuginklėjimas.....	45
3.4. Bylų dėl vaiko išlaikymo nagrinėjimo ypatumai	48
IŠVADOS:	51
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	52
SANTRAUKA	59
Šeimos bylų nagrinėjimo procesiniai ypatumai	59
SUMMARY	60

SANTRUMPŲ SĄRAŠAS

CPK	Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas
CK	Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas
LR MĮ	Lietuvos Respublikos mediacijos įstatymas
JTVTK	Jungtinių tautų vaiko teisių konvencija
CPK	Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas
EŽTPLAK	Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija
EPP	Lietuvos teismų elektroninių paslaugų portalas e.teismas.lt
EŽTK	Europos žmogaus teisių (ir pagrindinių laisvių apsaugos) konvencija
EŽTT	Europos Žmogaus Teisių Teismas
1980 m. Hagos konvencija	1980 m. Hagos konvencija dėl tarptautinio vaikų pagrobimo civiliniais aspektais, nustatanti procedūras kaip grąžinti neteisėtai į kitą valstybę pervežtą ar laikomą vaiką.
1996 m. Hagos konvencija	1996 m. Hagos konvencija dėl tėvų pareigų ir vaikų apsaugos, apimanti jurisdikcijos, taikytinos teisės, apsaugos priemonių pripažinimą ir vykdymą.
2007 m. Hagos konvencija	2007 m. Hagos konvencija dėl tarptautinio vaikų ir kitokių šeimos išlaikymo išmokų išieškojimo.
1992 m. Vaiko teisių konvencija	1992 m. Vaiko teisių konvencija.
1973 m. Hagos konvencija	1973 m. Hagos konvencija dėl išlaikymo pareigoms taikytinos teisės
ZPO	Vokietijos civilinio proceso kodeksas
BGB	Vokietijos civilinis kodeksas

IŽANGA

Temos aktualumas. Nors šeimos bylų kategorijos išskyrimas civilinio proceso teisės struktūroje nėra naujiena, jų nagrinėjimas pasižymi išskirtiniais ypatumais tiek procesine, tiek turinio prasme. Skirtingai nei daugelio kitų civilinių ginčų atveju, šeimos bylose dažnai susiduriama ne tik su teisiniais klausimais, bet ir su stipriu emociniu fonu, kuris daro įtaką tiek proceso eigai, tiek jo rezultatui. Šios bylos itin dažnai susijusios su nepilnamečiais vaikais, todėl teismui tenka pareiga užtikrinti vaiko teisių ir interesų viršenybę – principą, kuris ne visuomet lengvai suderinamas su kitų šalių procesinėmis teisėmis.

Nepaisant to, kad šeimos bylos nagrinėjamos bendrąja civilinio proceso tvarka, įstatymų leidėjas yra įtvirtinęs tam tikras šių bylų specifiką atspindinčias išimtis. Vis dėlto, praktikoje susiduriama su situacijomis, kai procesinės normos nėra taikomos vienodai, o bylų eiga priklauso ne tik nuo faktinių aplinkybių, bet ir nuo individualaus teisėjo požiūrio ar net konkretaus teismo darbo organizavimo.

Šeimos santykiai sparčiai kinta – augant ištuokų, vaikų gyvenamosios vietos pakeitimo ar tėvystės nuginklėjimo bylų skaičiui, iškyla vis nauji klausimai dėl proceso efektyvumo, proceso trukmės ir šalių apsaugos. Šiame kontekste tampa svarbu ne tik žinoti, kaip reglamentuojamas šeimos bylų procesas, bet ir kaip jis veikia realybėje. Lyginamoji analizė su kitų šalių praktika leidžia ne tik identifikuoti problemines vietas, bet ir atskleisti, kur slėpi gerosios praktikos potencialas – pavyzdžiui, kaip Latvijoje ar Vokietijoje sprendžiami panašūs klausimai, kokį vaidmenį ten atlieka mediacija ar socialiniai darbuotojai, kokios procesinės garantijos taikomos vaikams.

Darbo tikslas. Išanalizuoti šeimos bylų nagrinėjimo teismuose procesinius ypatumus, atskleidžiant pagrindinius šių bylų reglamentavimo principus, teismo vaidmenį, vaikų interesų užtikrinimą bei dažniausiai nagrinėjamų šeimos bylų rūšių specifiką ir problematiką, siekiant identifikuoti galimus teisės taikymo tobulinimo aspektus.

Tyrimo uždaviniai. Magistro darbe yra keliami šie uždaviniai:

1. Išanalizuoti šeimos bylų sampratą ir jų reikšmę teisės sistemoje.
2. Ištirti šeimos bylų nagrinėjimo teisinį reglamentavimą Lietuvoje, Estijoje ir Vokietijoje.
3. Atskleisti pagrindinius šeimos bylų nagrinėjimo principus, akcentuojant vaiko interesų apsaugą ir teismo aktyvų vaidmenį.
4. Išanalizuoti konkrečių šeimos bylų (santuokos nutraukimo, vaiko globos, tėvystės nustatymo ir kt.) nagrinėjimo praktiką Lietuvoje, palyginant su Estija ir Vokietija.

5. Identifikuoti šeimos bylų nagrinėjimo problemas Lietuvoje ir pateikti siūlymus teisės taikymo ar reglamentavimo tobulinimui, remiantis užsienio šalių patirtimi.

Tyrimo objektas. Šio darbo objektas – šeimos bylų procesinio nagrinėjimo ypatumai Lietuvos civilinio proceso sistemoje.

Tyrimo metodai. Šiame darbe pateikiami toliau nurodyti tyrimo metodai:

1. **Lyginamasis.** Nors didžioji darbo dalis orientuota į Lietuvos teisės analizę, trečioje darbo dalyje taikomas lyginamasis metodas – detaliau analizuojama santuokos nutraukimo procesų specifika Estijoje ir Vokietijoje. Aptariami esminiai reglamentavimo skirtumai ir panašumai, vertinant tiek įstatyminę bazę, tiek praktinį taikymą. Šis metodas leidžia geriau suprasti nacionalinio reglamentavimo privalumus ir galimus tobulinimo aspektus.
2. **Teleologinis.** Šiuo metodu siekiama išsiaiškinti, kokie buvo įstatymų leidėjo motyvai keičiant arba priimant šeimos bylų nagrinėjimą reglamentuojančias teisės normas, ypač – įtvirtinant privalomąją mediaciją, vaikų interesų apsaugos principus ir teismo aktyvaus vaidmens poreikį.
3. **Istorinis.** Kadangi šeimos bylos, tokios kaip santuokos nutraukimas ar vaiko globos nustatymas, nagrinėjamos jau ilgą laiką, šiame darbe apžvelgiama, kaip kito šių bylų procesinis reglamentavimas Lietuvoje. Aptariami reikšmingiausi pokyčiai, pavyzdžiui, mediacijos atsiradimas, proceso lankstumo didinimas ir vaikų nuomonės svarba.
4. **Loginis.** Šis metodas naudotas darbo autorei formuluojant samprotavimus ir vertinant šeimos bylų nagrinėjimo proceso efektyvumą. Pateikiama autorės pozicija dėl tam tikrų reguliavimo trūkumų – pavyzdžiui, dėl nepakankamo vaiko interesų užtikrinimo ar teismo vaidmens ribų – bei siūloma, kaip šie aspektai galėtų būti tobulinami ateityje.
5. **Empirinis.** Šis metodas taikytas analizuojant praktinius duomenis, susijusius su šeimos bylų nagrinėjimu Lietuvoje. Remiamasi Lietuvos teismų viešai skelbiama statistika apie šeimos bylų skaičių, santuokos nutraukimo būdo dažnumą. Taip pat aptariami konkretūs teismų praktikos pavyzdžiai, leidžiantys atskleisti dažniausiai kylančias problemas ir taikymo ypatumus. Tokiu būdu siekiama pagrįsti teorinius teiginius realiais procesiniais duomenimis.

Magistro darbo originalumas. Nagrinėjamos temos aktualumą pagrindžia šeimos bylų skaičius Lietuvos teismuose bei praktikoje vis dažniau kylantys procesinio pobūdžio iššūkiai. Šeimos bylos pasižymi itin jautriu pobūdžiu, tiesiogiai veikiančiu vaikų, tėvų ir kitų šeimos narių teises, todėl svarbu užtikrinti, kad procesinis reglamentavimas ne tik

atitiktų teisės principus, bet ir veiktų efektyviai praktikoje. Nors užsienyje atlikti keli moksliniai tyrimai apie šeimos bylų nagrinėjimo ypatumus, darbo autorės žiniomis Lietuvoje dar nėra parengta išsamių magistrinių darbų, kompleksiškai analizuojančių šeimos bylų procesinius aspektus bei jų taikymo problemas teismų praktikoje.

Svarbiausi šaltiniai. Didžiausias dėmesys rašto darbe buvo skirtas Lietuvos Respublikos teisės aktams – Civilinio proceso kodeksui, Civiliniam kodeksui, Mediacijos įstatymui – bei jų aiškinimui teisės doktrinoje ir teismų praktikoje. Analizuotos Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartys šeimos bylose, taip pat Teisėjų tarybos rekomendacijos dėl mediacijos taikymo ir vaiko interesų užtikrinimo. Tarptautiniame kontekste remtasi Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija bei Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija, kiek tai susiję su šeimos narių teisių apsauga ir vaiko interesų viršenybės principu. Taip pat naudoti mokslininkų, tokių kaip V. Nekrošius, E. Tamošiūnienė, V. Mikelėnas, R. Cibulskienė ir kt., darbai bei publikacijos, nagrinėjantys šeimos bylų reglamentavimo ir taikymo procesinius aspektus.

1. ŠEIMOS BYLŲ SAMPRATA IR TEISINIS REGLAMENTAVIMAS

Šeima nuo seniausių laikų buvo laikoma esmine visuomenės ląstele, formuojančia individo moralines vertybes ir socialinius įsipareigojimus. Senovės graikų filosofas Aristotelis teigė, kad „žmogus be šeimos yra tarsi paukštis be lizdo“, pabrėždamas šeimos svarbą žmogaus gyvenime (Aristotelis, 2001, p. 45). Stoikų filosofas Epiktetas akcentavo, kad mūsų pareigos kyla iš mūsų santykių, ypač šeimos ryšių, kurie formuoja mūsų moralinius įsipareigojimus (Epiktetas, 2005, p. 12). Hegelis savo darbuose nurodė, kad šeima yra pirmasis individo moralinio ugdymo etapas, kuris vėliau perauga į platesnius visuomeninius santykius (Vabalaitė, 1999, p. 100). Šios filosofinės įžvalgos pabrėžia, kad šeima ne tik formuoja asmens tapatybę, bet ir daro reikšmingą įtaką civiliniams santykiams bei teisiniams sprendimams.

1.1. Šeimos bylų samprata

Šeimos bylose vienokiu ar kitokiu būdu figūruos su šeima susiję santykiai, tad pirmiausia aktualu apibrėžti, ką gi reiškia terminas „šeima“.

Siekiant atskleisti šeimos teisės sąvoką, verta pradėti nuo žodžio „šeima“ paaiškinimo. Tradiciniame prasme šeima suprantama kaip „grupė (du ar daugiau) fizinių asmenų, kuriuos sieja turtiniai ir asmeniniai neturtiniai teisiniai santykiai, atsirandantys dėl santuokos, partnerystės, kraujo giminystės, įvaikinimo ar kitokios vaikų priežiūros ir auklėjimo teisinės formos, bendro namų ūkio tvarkymo ir kitų faktinių ryšių“ (Mizaras, šeima). Tačiau šis terminas nėra suprantamas vienodai kiekvienoje valstybėje, pavyzdžiui Vokietijoje šeima be kita ko yra siejama su bendru gyvenimu (kohabitacija), kaip tokį požymį suformavo EŽTT 2010 m. gruodžio 21 d. byloje Anayo prieš Vokietiją (Stych, 2021, p. 195). Sprendime nurodyta, kad vien tik biologinis ryšys tarp biologinio tėvo ar motinos ir vaiko, nesant jokių kitų teisinių ar faktinių aplinkybių, rodančių artimą asmeninį ryšį, nėra pakankamas tam, kad būtų taikoma apsauga pagal Europos žmogaus teisių konvencijos 8 straipsnį. Taigi, kohabitacija sudaro svarbią aplinkybę asmenis vadinti šeima.

Vertybiniu požiūriu, Lietuvos Respublikos Konstitucijos 38 straipsnis įtvirtina, jog šeima yra visuomenės ir valstybės pagrindas. Valstybė saugo ir globoja šeimą, motinystę, tėvystę ir vaikystę. Tėvų teisė ir pareiga – auklėti savo vaikus dorais žmonėmis ir ištikimais piliečiais, iki pilnametystės juos išlaikyti. Vaikų pareiga – gerbti tėvus, globoti juos senatvėje ir tausoti jų palikimą. V. Mikelėno teigimu, šeima yra žmogaus identiteto, jo

jausmų ir proto ugdytoja, tradicijų, vertybių saugotoja ir perteikėja iš kartos į kartą (Mikelėnas, 2009, p. 16). V. Mizaro nuomone, šeimą reiktų suprasti pirmiausia kaip socialinį reiškinį ir, atitinkamai, išorinių socialinių aplinkybių poveikį jos apibrėžimui (Mizaras, 2010, p. 15). Pritartina ir S. Avižos nuomonei, kad šeimos samprata yra socialinė kategorija, kurią pateikia socialogai, ką žmonės laiko šeima, kaip žmonės supranta šeimą (Aviža, 2024, p. 11).

Taigi, atsižvelgiant į tai, galima teigti, jog šeimos sąvokos neapibrėžtumas bei kintamumas turi tiesioginės įtakos šeimos bylų nagrinėjimo procesiniams ypatumams. Kadangi nėra vieningos, griežtai apibrėžtos šeimos sąvokos, teismui dažnai tenka papildoma našta kiekvienu konkrečiu atveju nustatyti, ar konkretūs teisiniai santykiai patenka į šeimos teisės reguliavimo sritį. Dėl tokio sąvokų neapibrėžtumo, teismams iškyla būtinybė pasitelkti aktyvų procesinį vaidmenį, kuris pasireiškia teismo teisėmis ir pareigomis rinkti įrodymus *ex officio*, rūpintis silpnesnių šeimos narių interesų apsauga, o tai išskiria šeimos bylas iš kitų civilinių bylų kategorijų.

Šeimos sąvokos teisinis neapibrėžtumas verčia teismą atsižvelgti į sociokultūrinį kontekstą, istorines ir religines tradicijas, taip užtikrinant teisingą bei pagrįstą sprendimą konkrečioje byloje. H. Šadžius pažymi, kad šeimos sampratos lankstumas ir kintamumas nėra teisės spraga, o natūrali teisės sistemos reakcija į visuomenės pokyčius. Būtent šis lankstumas šeimos bylų procese lemia teismo pareigą imtis iniciatyvos užtikrinant šeimos santykių stabilumą ir nepilnamečių vaikų interesų prioriteto principo laikymąsi (Šadžius 2020, p. 219).

Jau nuo Romos teisės laikų pastebima, kad šeima (lot. *familia*) nebuvo suprantama tik kaip santuoka ar emociniai ryšiai, o labiau kaip teisinis vienetas, kurio pagrindas yra šeimos galva (lot. *pater familias*), turėjęs visišką valdžią šeimos nariams ir turtui. „Taip pat mūsų valdžioje yra mūsų vaikai, kuriuos pagimdėme teisėtoje santuokoje“ (lot. *item in potestate nostra sunt liberi nostri, quos iustis nuptiis procreavimus*) (Gajus, 2012, p. 39). Citata atspindi pagrindinį romėnų šeimos teisės principą *patria potestas* – tėvo valdžios viršenybė. Ši teisinė šeimos samprata reikšminga ir šiandieninei teisės praktikai, nes teismui šeimos nario statusas yra objektyvus kriterijus, leidžiantis atriboti šeimos teisės santykius nuo kitų teisinių santykių. Todėl kintanti šeimos samprata yra vienas pagrindinių veiksnių, lemiančių specifinius procesinius ypatumus šeimos bylose, kuriose teismas privalo ne tik nagrinėti ginčą, bet ir vykdyti aktyvų, į šeimos interesų apsaugą orientuotą vaidmenį.

Šeimos sąvokos kaita rodo tiesioginį ryšį su šeimos bylų nagrinėjimo procesiniais ypatumais. Tarybinės teisės doktrinoje vyravęs siauras šeimos apibrėžimas, pagrįstas

ideologiniais principais, riboja galimybę vertinti įvairesnes šeimos formas. Priešingai, šiuolaikinė teisė vis dažniau pripažįsta šeimos egzistavimą ir kitais pagrindais nei tik santuoka – tai patvirtina tiek 2011 m. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas, tiek Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija (Kroon v. The Netherlands, 1994; Boughanemi v. France, 1996). Tokie pokyčiai lemia tai, kad šeimos bylose teismui tenka vertinti ne tik formalius, bet ir faktinius asmenų tarpusavio santykius, jų artumą, emocinius ryšius. Tai įpareigoja procesą vykdyti jautriau, ypatingą dėmesį skiriant vaiko interesų apsaugai, konfidencialumui ir mediacijos taikymui. Todėl šeimos sąvokos transformacija suponuoja ir specifinius procesinius šeimos bylų nagrinėjimo aspektus.

Apibendrinant galima teigti, kad šeimos sąvokos suvokimas yra kompleksiškas ir nuolat kintantis, ir jam įtaką daro, *inter alia*, socialiniai, kultūriniai, istoriniai bei teisiniai veiksniai. Šeimos sampratos lankstumas bei jos teisinio apibrėžimo nebuvimas atspindi natūralią teisės sistemos reakciją į visuomenės pokyčius. Tokia situacija tiesiogiai veikia šeimos bylų nagrinėjimo procesą, išskirdama jas iš kitų civilinių bylų kategorijų. Teismams tenka aktyvus procesinis vaidmuo – ne tik nagrinėti ginčus, bet ir atsižvelgti į faktinius bei emocinius šeimos narių santykius, užtikrinti silpnesnių šeimos narių ir ypač vaikų interesų apsaugą. Šeimos sampratos istorinė evoliucija nuo romėnų teisėje įtvirtintos patria potestas iki šiuolaikinių Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) išaiškinimų, rodo aiškia tendenciją vertinti šeimą plačiau nei formaliais santuokos ryšiais susietą vienetą. Šie pokyčiai teismų praktikoje lemia būtinybę šeimos bylas nagrinėti ypač jautriai ir empatiškai, atsižvelgiant į specifinius šeimos narių santykių aspektus, todėl šeimos sampratos kaita iš esmės nulemia ir specifinius procesinius šeimos bylų nagrinėjimo ypatumus.

Taip pat svarbu paminėti ir 2025 m. balandžio 17 d. nutarimą, kuriame Konstitucinis Teismas išaiškino esminius šeimos sampratos ir partnerystės reguliavimo aspektus. Konstitucinis Teismas dar kartą patvirtino, kad partnerystės institutas yra suderinamas su Konstitucija ir kad CK nuostatos, leidžiančios partnerystę tik tarp vyro ir moters, prieštarauja konstituciniam asmenų lygiateisiškumo principui. O tai, autorės nuomone, gali kelti ginčus – visų pirma dėl šeimos apibrėžimo, kuris tampa platesnis ir apima daugiau santykių formų nei tradicinė santuoka, bet taip pat ir dėl bendro gyvenimo nesusituokus teisinio įgalinimo, kai nėra aiškiai apibrėžtos partnerystės registravimo tvarkos ir teisinio reguliavimo.

Šeimos bylos yra priskirtinos civilinėms byloms, todėl nagrinėjamos civilinio proceso tvarka. Šeimos bylos civilinė tvarka yra nagrinėjamos vadovaujantis CPK taisyklėmis. Specialiai šeimos byloms, nagrinėjamoms ginčo teiseną, yra skirtas CPK IV

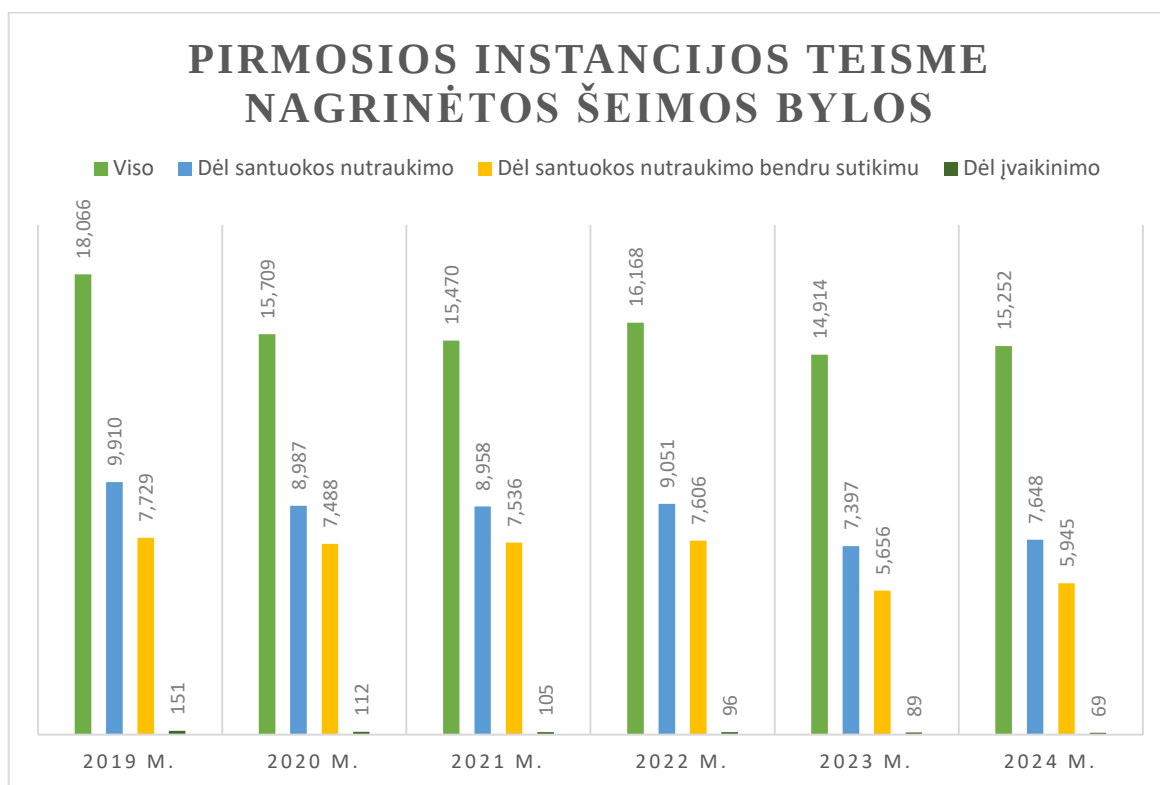
dalies („Atskirų kategorijų bylų nagrinėjimo ypatumai“) XIX skyrius („Šeimos bylų nagrinėjimo ypatumai“) ir jo 375-409 straipsniai. CPK XIX skyriuje išskiriami skirsniai: „Bendrosios nuostatos“, „Santuokos nutraukimas ar pripažinimas negaliojančia“, „Sutuoktinių gyvenimas skyriumi (separacija)“, „Tėvystės (motinystės) nustatymas“, „Tėvystės (motinystės) nuginklėjimas“, „Tėvų valdžios apribojimas“.

Pažymėtina, kad šeimos bylos skirtingomis teisenomis nagrinėjamos dėl jų pobūdžio skirtumų. Ginčo teiseną, yra pasirenkama tada, kai šeimos narių teisės ar pareigos yra ginčijamos, egzistuoja konfliktas, kuris reikalauja teisinių faktų ištyrimo ir šalių pozicijų įvertinimo (pvz., santuokos nutraukimas dėl sutuoktinio kaltės, tėvystės nuginklėjimas). Tuo tarpu ypatingoji teiseną yra taikoma tada, kai būtina patvirtinti ar konstatuoti tam tikrus teisinius faktus, o ginčo tarp šeimos narių iš esmės nėra arba jis yra minimalus (pvz., įvaikinimas, santuokos nutraukimas abiejų sutuoktinių sutarimu). Dalis ypatingąją teiseną nagrinėjamų bylų taip pat gali būti priskiriamos šeimos byloms. Tai bylos dėl įvaikinimo (XXIX skyrius), globos ir rūpybos (XXX skyrius), santuokos nutraukimo abiejų sutuoktinių bendru sutikimu ar vieno sutuoktinio prašymu (XXXV skyrius). Nors šeimos bylų nagrinėjimui yra paskirta net keletas atskirų CPK skyrių, nagrinėdamas šeimos teisinių santykių bylas teismas taip pat vadovaujasi tiek bendrosiomis CPK normomis, tiek ir CK numatytais procesinėmis teisės normomis (CPK 375 straipsnio 2 dalis).

Šeimos bylų nagrinėjimo ypatumai yra būtini siekiant apsaugoti jautrius šeimos santykius, užtikrinti greitesnį, efektyvesnį ir mažiau konfliktinį ginčų sprendimą, ypatingai akcentuojant nepilnamečių vaikų interesus ir emocinę šeimos narių gerovę. Specifinės nuostatos reikalingos, kad šeimos bylose būtų užtikrinamas ne tik teisinis teisingumas, bet ir atsižvelgiama į faktinę šeimos gyvenimo realybę, jos specifiką bei socialinį jautrumą. Svarbu pažymėti ir tai, kad iš šeimos teisinių santykių kylančios civilinės bylos yra vienos iš dažniausiai nagrinėjamų pirmosios instancijos teismuose, užleidžiančios pirmąją vietą tik iš prievolių teisinių santykių kylančias civilines bylas (žr. 1 pavyzdį)¹. Ši statistika aiškiai parodo, kad šeimos teisinių santykių bylos sudaro itin didelę teismų nagrinėjamų civilinių bylų dalį. Didžiausias kiekis nagrinėjamų šeimos bylų – dėl santuokos nutraukimo². Tai atskleidžia šeimos santykių reguliavimo aktualumą visuomenėje ir aiškiai patvirtina poreikį numatyti specialius procesinius ypatumus.

¹ Vadovaujantis paskelbtais Lietuvos teismų veiklos rezultatais, 2024 m. buvo nagrinėjamos 55 877 bylos dėl prievolių ir 15 252 bylos dėl šeimos teisinių santykių.

² 2021 m. ir 2024 m. Lietuvos teismų veiklos rezultatai, psl. 13 ir 14.; Materialinis išlaikymas – kas tai ir kam jis gali būti mokamas? < <https://www.teismai.lt/lt/naujienos/teismu-sistemas-naujienos/materialinis-islaikymas-kas-tai-ir-kam-jis-gali-buti-mokamas/7987>>

1 Pavyzdys

1.2. Tarptautinis ir nacionalinis šeimos bylų nagrinėjimo reglamentavimas

Šeimos bylos yra reglamentuojamos tiek tarptautiniu ir Europos Sąjungos (toliau ir – ES), tiek nacionaliniu lygiu. Svarbiausi tarptautiniai teisės aktai, aktualūs šeimos byloms yra:

- 1) 1973 m. Hagos konvencija dėl išlaikymo pareigoms taikytinos teisės. Konvencija Nustato aiškias taisykles, pagal kurias sprendžiama, kurios valstybės teisė taikoma išlaikymo prievolėms. Ji užtikrina išlaikymo gavėjo – dažniausiai socialiai pažeidžiamo asmens – interesų apsaugą.
- 2) 1980 m. Hagos konvencija dėl tarptautinio vaikų pagrobimo civiliniais aspektais, nustatanti procedūras kaip grąžinti neteisėtai į kitą valstybę pervežtą ar laikomą vaiką. Ši Konvencija reglamentuoja procedūras, kaip greitai grąžinti vaiką, kuris buvo neteisėtai pervežtas į kitą valstybę ar joje sulaikytas. Konvencijos tikslas – apsaugoti vaikus nuo neigiamų pasekmių, kylančių dėl neteisėto jų perkėlimo ar sulaikymo, ir užtikrinti, kad sprendimai dėl vaiko globos būtų priimami toje valstybėje, kurioje jis turėjo nuolatinę gyvenamąją vietą prieš pažeidimą.
- 3) 1996 m. Hagos konvencija dėl tėvų pareigų ir vaikų apsaugos, apimanti jurisdikcijos, taikytinos teisės, apsaugos priemonių pripažinimą ir vykdymą. Konvencijos tikslas – užtikrinti vaikų apsaugą tarptautiniu mastu, nustatant, kuri

valstybė yra kompetentinga spręsti dėl vaiko globos, gyvenamosios vietos, bendravimo tvarkos bei kitų su tėvų pareigomis susijusių klausimų.

- 4) 2007 m. Hagos konvencija dėl tarptautinio vaikų ir kitokių šeimos išlaikymo išmokų išieškojimo. Konvencija nustato taisykles, leidžiančias tarptautiniu mastu pripažinti ir vykdyti šeimos išlaikymo prievolėms priklausančias išmokas. Konvencija reglamentuoja procedūras, kuriomis užtikrinama, kad finansiniai įsipareigojimai, kylantys tarpvalstybiniu mastu – ypač dėl vaikų išlaikymo ar kitų šeimos narių – būtų efektyviai įvykdyti.
- 5) 1992 m. Vaiko teisių konvencija. Konvencijos principai apima vaiko teisę į apsaugą, išsilavinimą, sveikatą, dalyvavimą visuomenės gyvenime bei teisingą, be diskriminacijos vykdomą socialinę ir teisinę apsaugą. Pagrindinis principas, kad vaiko interesai turi būti laikomi pagrindiniu prioritetu, o valstybės įsipareigoja taikyti reikiamas priemones, siekiant užtikrinti vaiko orumą, asmeninę laisvę bei saugumą.

Bene svarbiausias teisės aktas Europos Sąjungos lygiu, ypatingai civilinio proceso prasme, yra 2019 m. birželio 25 d. Tarybos reglamentas (ES) 2019/1111 dėl jurisdikcijos ir sprendimų, susijusių su santuoka ir tėvų pareigomis bei tarptautiniu vaikų grobimu, pripažinimo ir vykdymo, reglamentuojantis šeimos bylų – santuokos nutraukimo, separacijos ar santuokos pripažinimo negaliojančia, vaikų globos ir bendravimo tvarkos – jurisdikcijos nustatymo taisykles, o taip pat vienoje valstybėje narėje priimtų sprendimų šeimos bylose pripažinimą ir vykdymą kitoje valstybėje narėje. Lygiai taip pat reikšmingas ir 2008 m. gruodžio 18 d. Tarybos reglamentas (EB) Nr. 4/2009 dėl jurisdikcijos, taikytinos teisės, teismo sprendimų pripažinimo ir vykdymo bei bendradarbiavimo išlaikymo prievolių srityje, taikomas išlaikymo prievolėms, atsirandančioms iš šeimos santykių, tėvystės ar motinystės, santuokos ar giminystės, ir nustatantis su išlaikymo prievolėmis susijusių bylų nagrinėjimo jurisdikcijos taisykles, taikytiną teisę, teismo sprendimų pripažinimą, vykdytinumą ir vykdymą.

Lietuva taip pat yra sudariusi dvišales sutartis su tam tikromis valstybėmis. Šiose sutartyse taip pat gali būti numatomos specialios nuostatos dėl šeimos bylų – išlaikymo, paveldėjimo, jurisdikcijos. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos ir Ukrainos sutarties dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose 28 straipsnis reglamentuoja tėvų ir vaikų tarpusavio teisinius santykius, 29 straipsnis – įvaikinimą, 30 straipsnis – globą ir rūpybą.

Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės aktų santykis su nacionaline Lietuvos teise yra itin svarbus, nes nacionaliniai teismai, sprenddami šeimos bylas, privalo atsižvelgti į

tarptautinius standartus ir ES teisės nuostatas. Šis santykis reiškia, jog esant prieštaravimams tarp nacionalinės ir ES teisės, pirmenybė teikiama pastarajai, taip užtikrinant vienodą ir efektyvią šeimos narių teisių apsaugą visoje ES.

Pagrindiniai nacionaliniai teisės aktai jau aptarti šio darbo pradžioje, tačiau be CK (materialinės teisės normų) ir CPK (procesinės teisės normų), kuriuos būtų galima laikyti pagrindiniais ir dažniausiai taikomais nagrinėjant šeimos bylas, taip pat reiktų išskirti Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymą ir Lietuvos Respublikos mediacijos įstatymą, kurie papildomai užtikrina efektyvų šeimos teisių apsaugos mechanizmą nacionaliniu lygiu.

Taigi, toks kompleksinis reguliavimas tarptautiniu, ES ir nacionaliniu mastu yra būtinas siekiant adekvačiai reaguoti į globalizacijos iššūkius, užtikrinti šeimos narių teisių apsaugą tarpvalstybiniais atvejais ir spręsti šeimos teisės klausimus atsižvelgiant į tarptautinius ir europinius standartus.

1.3. Pagrindiniai šeimos bylų nagrinėjimo principai

Šeimos bylos skiriasi nuo kitų civilinio proceso tvarka nagrinėjamų bylų, kadangi tai įprastai yra itin jautrios bylos, kurias nagrinėjant būtina užtikrinti konfidencialumą, įsitikinti ko asmenys iš tiesų siekia inicijuodamos civilines bylas. Toliau bus aptariami pagrindiniai šeimos bylų nagrinėjimo principai.

Visų pirma ir svarbiausia – vaiko interesų prioriteto principas, reiškiantis, jog vaiko interesai nagrinėjant šeimos bylas yra patys svarbiausi. Atitinkamai, sprendžiant klausimus dėl globos, gyvenamosios vietos nustatymo, bendravimo su tėvais tvarkos nustatymo ar išlaikymo, pirmiausia yra vertinama tai, kas geriausia vaikui. Imantis bet kokių veiksmų, susijusių su vaiku, jo teisėmis ir interesais, svarbiausia yra tai, kad kiekvienas atliekamas veiksmas ar priimamas sprendimas atitiktų vaiko interesus (JTVTK 3 straipsnio 1 dalis, CK 3.3 straipsnis, Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 4 straipsnio 1 punktas).

Taip pat svarbus proceso konfidencialumo principas. Pagal bendrąjį civilinio proceso principą teismo posėdžiai yra vieši (CPK 9 straipsnis), užtikrinantys proceso skaidrumą ir visuomenės teisę būti informuotai apie teismo veiklą. Taip pat Konstitucijos 117 straipsnio 1 dalis nustato, kad visuose teismuose bylos nagrinėjamos viešai. Reikalavimą bylas nagrinėti viešai įtvirtina ir EŽTPLAK 6 straipsnis, pagal kurį „spaudai ir publikai gali būti neleidžiama dalyvauti visame teisminiame nagrinėjime ar jo dalyje tiek, kiek to reikalauja visuomenės moralės, viešosios tvarkos ar valstybės saugumo interesai demokratinėje

visuomenėje arba nepilnamečių ar bylos šalių privataus gyvenimo interesai, ar tada, kai, teismo nuomone, tai būtina dėl ypatingų aplinkybių, dėl kurių viešumas pažeistų teisingumo interesus“.

Tačiau šeimos bylose šis bendrasis principas dažnai apribojamas siekiant apsaugoti dalyvaujančių šalių privatumą, jų šeimyninio gyvenimo slaptumą ir ypač vaikų interesus. Atitinkamai, CPK 9 straipsnio 1 dalyje šeiminio gyvenimo slaptumo apsauga yra išskiriama kaip viena iš priežasčių, kuomet teismo posėdžiai gali būti nevieši. Taip pat CPK 10 straipsnis numato, kad ir pati bylos medžiaga, net ir ją išnagrinėjus, išlieka nevieša. Šis apribojimas užtikrina, jog šeimos bylų detalės nebūtų viešai prieinamos, taip apsaugant šeimų privatumą nuo visuomenės dėmesio ar galimo piktnaudžiavimo. Taigi, ribojimai yra būtini dėl specifinio šeimos santykių pobūdžio, kuris reikalauja ypač jautraus ir konfidencialaus teisinio požiūrio, siekiant išvengti papildomos žalos šeimos nariams, ypač vaikams, ir užtikrinti orumą bei psichologinį saugumą viso teismo proceso metu.

Šeimos bylos turi būti nagrinėjamos kiek įmanoma greičiau, ypatingai tais atvejais, kai sprendžiama dėl vaiko teisių, kad nebūtų daroma nei emocinė, nei finansinė žala, todėl aktualus proceso operatyvumo principas. Proceso operatyvumo principas šeimos bylose yra glaudžiai susijęs ir su kitais civilinio proceso principais, tokiais kaip rungimosi (CPK 12 straipsnis), dispozityvumo (CPK 13 straipsnis), koncentruotumo ir ekonomiškumo (CPK 7 straipsnis) principais. Toliau bus aptariamas operatyvumo principo santykis su kiekvienu iš jų:

- 1) su rungimosi principu pasireiškia tuo, kad nors šalims suteikiama teisė ir pareiga aktyviai dalyvauti procese, pateikti įrodymus ir ginti savo interesus, vis dėl to teismas šeimos bylose taip pat turi teisę ir pareigą aktyviai veikti, rinkdamas reikalingus įrodymus ex officio, taip užtikrinant greitą ir teisingą ginčo išsprendimą. Taigi, operatyvumas šeimos bylose modifikuoja klasikinį rungimosi principą, suteikdamas teismui didesnę aktyvumą nei įprasta kitose civilinėse bylose.
- 2) su dispozityvumo principu pasireiškia tuo, kad šeimos bylose šalys turi galimybę laisvai disponuoti savo teisėmis, tačiau tais atvejais, kai paliečiami vaiko ar kito socialiai pažeidžiamo šeimos nario interesai, teismas įgyja teisę imtis iniciatyvos net ir tuomet, kai šalys tokių reikalavimų nepateikė arba nenori jų spręsti. Tokia teismo pozicija siekiama operatyviai ir efektyviai apsaugoti silpnesniosios šalies interesus.
- 3) su koncentruotumo principu operatyvumo principas yra tiesiogiai susijęs, reikalaujantis, kad byla būtų nagrinėjama nuosekliai ir išsamiai, vengiant nepagrįstų atidėjimų. Šeimos bylose šie principai užtikrina, jos bylos nagrinėjimas nebus

vilkinamas ir sprendimas bus priimtas per kuo trumpesnę laiką, kad sumažėtų šalims ir vaikams sukeliama psichologinė ir ekonominė įtampa.

- 4) su ekonomiškumo principu, greitas bylos išsprendimas leidžia sutaupyti ne tik teismo, bet ir šalių išteklius, sumažina ginčo išlaidas, o tai ypač svarbu šeimos santykiuose, kuriuose finansinė padėtis gali tiesiogiai paveikti šeimos narių gerovę.

Taigi, šeimos bylose operatyvumo principas yra ypatingai svarbus, o jo veiksmingumas priklauso nuo glaudaus ryšio su kitais civilinio proceso principais. Ši principų sąveika užtikrina, kad šeimos bylose būtų pasiektas optimalus teisinis, socialinis ir ekonominis rezultatas.

Yra ir daugiau principų, kurie yra taikomi nagrinėjant šeimos bylas, kadangi iš esmės visi civiliniame procese taikomi principai gali būti taikomi ir šeimos bylose, kaip antai bendrieji protingumo, teisingumo, sąžiningumo principai (CPK 3 straipsnio 1 dalis), kooperacijos (CPK 8 straipsnis), betarpiškumo (CPK 14 straipsnis), žodiškumo (CPK 15 straipsnis), šalių lygiateisiškumo (CPK 17 straipsnis) ir kiti principai. Pažymėtina, kad bendrieji principai šeimos bylose įgauna specifinį turinį, dėl santykių pobūdžio, jų emocinės ir socialinės reikšmės bei būtinybės užtikrinti silpnesniųjų šeimos narių – ypač vaikų – apsaugą.

Protingumo, teisingumo ir sąžiningumo principai (CPK 3 straipsnio 1 dalis) reikalauja, kad visos proceso šalys, taip pat ir teismas, elgtųsi teisingai, nepažeistų viena kitos teisių ir nepiktnaudžiautų jomis. Šeimos bylose šie principai ypač aktualūs sprendžiant vaikų gyvenamosios vietos, išlaikymo ar bendravimo su vienu iš tėvų klausimus (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. lapkričio 27 d. nutartis civilinėje byloje). Teisingumo principas įpareigoja ne tik formaliai laikytis teisės normų, bet ir vertinti individualias bylos aplinkybes.

Kooperacijos (CPK 8 straipsnis) įpareigoja ne tik šalis, bet ir teismą bendradarbiauti aiškinantis visas reikšmingas bylos aplinkybes. Šeimos bylose tai įgauna išskirtinį pobūdį, nes teismas negali likti pasyvus – jis privalo aktyviai domėtis aplinkybėmis, kurios gali turėti reikšmės vaiko interesų apsaugai, net jei šalys to nereikalauja.

Betarpiškumo principas (CPK 14 straipsnis) reikalauja, kad teismas tiesiogiai bendrautų su bylos medžiaga ir įrodymais. Šeimos bylose tai reiškia, kad teismas dažnai bendrauja pats su vaiku, išklauso tėvų paaiškinimus, analizuoja psichologų, socialinių darbuotojų išvadas.

Žodiškumo principas (CPK 15 straipsnis) šeimos bylose reiškia tai, kad visos bylos šalių pozicijos, prašymai ir įrodymų tyrimas būtų pateikiami ir nagrinėjami žodžiu. Šeimos bylose tai leidžia geriau atskleisti visus reikšmingus faktus ir užtikrinti, kad bylos

nagrinėjimas būtų išsamus ir objektyvus. Teismo posėdžių metu pateikiami žodiniai paaiškinimai dažnai atskleidžia detales, kurios lieka neaiškos ar nepastebimos iš rašytinių dokumentų.

Šalių lygiateisiškumo principas (CPK 17 straipsnis) yra pamatinė taisyklė, garantuojanti sąžiningą procesą visiems bylos dalyviams. Šis principas užtikrina, kad abi šalys turėtų vienodas galimybes pateikti savo argumentus, įrodymus ir paaiškinimus. Šeimos bylose lygiateisiškumas ypač svarbus, nes procesas dažnai yra emociškai įtemptas, o tėvų pozicijos gali būti stipriai nelygiavertės dėl finansinių, socialinių ar kitų aplinkybių. Teismo pareiga yra užtikrinti, kad nė viena iš šalių neliktų nuskriausta procesiniu požiūriu ir kad galutinis sprendimas būtų grindžiamas visapusišku bylos aplinkybių išnagrinėjimu. Lygiateisiškumo principo taikymas leidžia sukurti sąžiningą procesą, kuriame kiekvienas bylos dalyvis jaučiasi išklausytas ir vertinamas vienodai.

Apibendrinant šią principų analizę galima teigti, kad šeimos byloms dėl jų specifinio pobūdžio, taikomi civilinio proceso principai įgyja ir specifinį turinį. Visgi, vaiko interesų prioriteto principas išlieka pagrindiniu orientyru, užtikrinančiu, kad sprendimai visų pirma būtų grindžiami tuo, kas geriausia vaikui. Tuo pačiu, siekiant apsaugoti šeimos privatumą, proceso konfidencialumo principas leidžia riboti viešumą, taip išvengiant nepageidaujamo dėmesio ir papildomos žalos proceso šalims. Operatyvumo principas glaudžiai siejasi su kitais procesiniais principais, užtikrindamas greitą, tačiau išsamų ir teisingą ginčo išsprendimą, taip sumažinant emocinę ir finansinę naštą šeimai. Visi šie principai bendradarbiauja tarpusavyje, sudarydami pagrindą optimaliam šeimos bylų nagrinėjimui, atitinkančiam ne tik teisės normas, bet ir moralinius bei socialinius teisingumo reikalavimus.

2. ŠEIMOS BYLŲ NAGRINĖJIMO PROCESINIAI ASPEKTAI

Kaip pažymi E. Tamošiūnienė, įstatymų leidėjas, atsižvelgdamas į šeimos teisinių santykių specifiką ir pripažindamas, kad šeima, motinystė, tėvystė ir vaikystė turi būti visokeriopai puoselėjamos ir saugomos, CPK XIX skyriuje įtvirtino pagrindinius procesinius šeimos bylų nagrinėjimo ypatumus (Tamošiūnienė, 2013, p. 282). Todėl šioje darbo dalyje bus nagrinėjami atskiri procesiniai ypatumai susiję su teismo aktyviu vaidmeniu civilinėse bylose, privaloma mediacija bei bylų nagrinėjimo metu keliamais iššūkiais siekiant užtikrinti geriausius vaiko interesus.

2.1. Teismo aktyvus vaidmuo

CPK 376 straipsnis įtvirtina teismo vaidmenį jam nagrinėjant šeimos bylas civilinio proceso tvarka. Tai, jog šeimos bylose toks straipsnis egzistuoja, jau savaime yra tam tikras ypatumas, kadangi tokių straipsnių visame CPK yra vos keturi: šeimos bylose (CPK 376 straipsnis), darbo bylose (CPK 414 straipsnis), grupės ieškinio bylose (CPK 441-11) ir bylose dėl globos ir rūpybos (CPK 491 straipsnis).

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas išaiškino, jog teismai, spręsdami nepilnamečių vaikų teisių ir teisėtų interesų gynimo klausimus, turi būti aktyvūs. To reikalauja viešasis interesas (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2024 m. birželio 11 d. nutartis civilinėje byloje). Proceso teisės normomis teismas įgalinamas siekti apsaugoti nepilnamečių vaikų interesus, nes šių asmenų teisių apsauga ir gynimas reiškia kartu ir viešojo intereso gynimą (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2020 m. vasario 28 d. nutartis civilinėje byloje; Šiaulių apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2017 m. spalio 12 d. nutartis civilinėje byloje).

CPK 376 straipsnis numato tam tikrų teisių ir pareigų teismui, kurias galima sieti su teismo aktyvumu.

Pirma, numatyta, jog šeimos bylą nagrinėjantis teismas turi teisę savo iniciatyva rinkti įrodymus, kuriais šalys nesiremia, jeigu, jo nuomone, tai yra būtina siekiant teisingai išspręsti bylą (CPK 376 straipsnio 1 dalis). Ši teisė puikiai iliustruoja šeimos bylų skirtumą nuo kitų civilinių bylų, kadangi įprastai civilinėse bylose, ypatingai nagrinėjant bylas tarp dviejų juridinių asmenų, dominuoja rungimosi principas, kuris reiškia, jog kiekviena šalis privalo įrodyti tas aplinkybes, kuriomis remiasi reikšdamas reikalavimus arba atsikirdamas į juos (CPK 12 straipsnis). Todėl teismui tokioje byloje nusprendus pačiam rinkti įrodymus tai galėtų būti pagrindas reikalauti panaikinti priimtą sprendimą,

nesivadovauti teismo surinktais įrodymais ir aplinkybėmis, kurias teismas nustatė juos surinkęs, ar net spręsti dėl teisėjo nušalinimo jam galimai esant šališkam. Tuo tarpu šeimos bylose tokia teismo teisė yra įtvirtinta. Tai reiškia, jog tam tikrais atvejais ir esant poreikiui, teismas gali rinkti įrodymus, pavyzdžiui, pats tikrindamas viešus registrus, ar pasiūlydamas šalims (šaliai) pateikti atitinkamus įrodymus (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. kovo 2 d. nutartis civilinėje byloje).

Antra, teismui nustatyta pareiga imtis priemonių šalims sutaikyti bei siekti, kad būtų apsaugotos vaikų teisės ir interesai (CPK 376 straipsnio 2 dalis). Šalių sutaikymas yra ypatingai svarbus sprendžiant bylas dėl santuokos nutraukimo. Šiose bylose teismai privalo tinkamai praveisti sutuoktinių taikinimo procedūrą (CK 3.54 straipsnis). Nustačius, kad sutuoktiniai nori išsaugoti šeimą, teismas negali nutraukti santuokos abiejų sutuoktinių bendru sutikimu (CK 3.51 – 3.54 straipsniai). Pavyzdžiui, civilinėje byloje Nr. Nr. 2A-1785-773/2017 Kauno apygardos teismas pripažino, jog Alytaus rajono apylinkės teismas privalėjo nustatyti, kiek tiksliai laiko pareiškėjai bendrai negyvena ir įsitikinti, kad išnaudotos visos galimybės išsaugoti šeimą, tarp jų, spręsti klausimą dėl termino sutuoktiniams susitaikyti nustatymo. Iš byloje esančių duomenų Kauno apygardos teismas negalėjo nustatyti, ar teismas aiškinosi, kiek laiko iki kreipimosi į teismą pareiškėjai bendrai negyveno ir kaip termino susitaikyti nustatymas pažeistų kito sutuoktinio interesus (CK 3.54 straipsnio 4 dalis). „Teismas turėjo nustatyti tikrąją pareiškėjų valią ir taikinimo procedūrą atlikti realiai, išnaudoti visas galimybes pareiškėjus sutaikyti. Aplinkybė, kad praėjus mėnesiui po skundžiamo teismo sprendimo priėmimo, abi šalys išreiškė valią išsaugoti šeimą, patvirtina, kad pirmosios instancijos teismas pareiškėjų prašymą išnagrinėjo nepakankamai tinkamai, nesiėmė visų priemonių pareiškėjų šeimai išsaugoti“ (Kauno apygardos Civilinių bylų skyriaus 2017 m. spalio 9 d. nutartis civilinėje byloje).

Trečia, teismui numatyta teisė savo iniciatyva taikyti laikinąsias apsaugos priemones, pareikalauti užtikrinti nuostolių atlyginimą, vieną laikinąją apsaugos priemonę pakeisti kita, panaikinti laikinąsias apsaugos priemones (CPK 376 straipsnio 2 dalis).

Ketvirta, teismas taip pat turi teisę viršyti pareikštus reikalavimus. Pavyzdžiui, patenkinti daugiau reikalavimų, negu buvo pareikšta, arba priimti sprendimą dėl reikalavimų, kurie apskritai šalies nebuvo pareikšti, tačiau yra tiesiogiai susiję su pareikšto ieškinio dalyku ir pagrindu (CPK 376 straipsnio 3 dalis).

Penkta, jeigu byloje pareikštas vienas iš įstatymuose numatytų alternatyvių reikalavimų, teismas, nustatęs, jog tenkinti pareikštą reikalavimą nėra pagrindo, gali savo iniciatyva, kai yra pagrindas, taikyti įstatymuose numatytą alternatyvų asmens (ar vaiko) teisių ar teisėtų interesų gynimo būdą (CPK 376 straipsnio 4 dalis).

Be abejo, teismo aktyvumas nagrinėjant šeimos bylas nėra beribis. Kasacinio teismo praktikoje išaiškinta, jog CPK 376 straipsnyje įtvirtinta teismo pareiga savaime nereikia teismo pareigos būti aktyviam visose šeimos bylose ar visų byloje pareikštų reikalavimų apimtimi ir turi būti derinama su asmenų procesinio lygiateisiškumo, rungimosi ir dispozityvumo principais (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2023m. rugpjūčio 31 d. nutartis civilinėje byloje). Kiekvienoje byloje teismas turi teisę įvertinti faktines aplinkybes, sudarančias teisinį pagrindą teismui aktyviai veikti, tam, kad ši išimtinė taisyklė būtų taikoma tik konkrečioje byloje ar tokioje byloje pareikštų reikalavimų daliai ir netaptų privaloma visiems reikalavimams šeimos bylose (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2023 m. kovo 2 d. nutartis civilinėje byloje).

Kasacinis teismas taip pat yra išaiškinęs, kad teismas šeimos bylose įgalinamas veikti aktyviai, kad būtų maksimaliai apsaugoti nepilnamečių vaikų interesai, o ginčų, nesusijusių su vaikų teisėmis ir interesais, atvejais būtinybė veikti aktyviai tiek, kiek reikia, kad būtų užtikrintas sutuoktinių lygiateisiškumas (CK 3.3 straipsnio 1 dalis), jų interesų pusiausvyra ar apsaugotos vieno iš sutuoktinių teisės ir interesai, kurių jis dėl kokių nors objektyvių aplinkybių negali pats tinkamai ginti, turi būti konstatuojama ir pagrindžiama (Kauno apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2017m. rugpjūčio 30 d. nutartis civilinėje byloje; 2014 m. balandžio 25 d. nutartis civilinėje byloje).

Atitinkamai, pavyzdžiui, kai abu sutuoktiniai santuokos nutraukimo ir padarinių procese dalyvauja lygiomis teisėmis, vadovaujamosi rungimosi ir dispozityvumo principais, o byloje nenustatyta šių principų išimtis pateisinančių aplinkybių, kurios teismui sudarytų pagrindą veikti vieno iš sutuoktinių interesais, tai teismui procese nėra teisinio pagrindo remtis CPK 376 straipsnyje suteikiamomis teisėmis (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2023 m. vasario 23 d. nutartis civilinėje byloje).

Taigi, CPK 376 straipsnis yra esminė procesinė norma, išskirianti šeimos bylas iš kitų civilinių bylų kategorijų. Šio straipsnio nuostatos įtvirtina išimtį iš bendrųjų civilinio proceso principų – teismo vaidmuo šeimos bylose tampa aktyvus ir orientuotas į viešojo intereso, pirmiausia – nepilnamečių vaikų teisių ir interesų – apsaugą. Teismas, turėdamas teisę savo iniciatyva rinkti įrodymus, taikyti laikinąsias apsaugos priemones, sutaikyti šalis ar net viršyti pareikštus reikalavimus, įgyja platesnį diskrecijos ribų spektrą nei įprastose civilinėse bylose. Tačiau toks aktyvumas nėra absoliutus – jis yra aiškiai apribotas ir taikomas tik tada, kai to reikalauja konkrečios bylos aplinkybės, susijusios su viešojo intereso apsauga ar šalių nelygybe procese. Todėl teismo pareiga veikti aktyviai turi būti vertinama sistemiškai – atsižvelgiant ne tik į teismo diskreciją, bet ir į būtinybę išlaikyti pusiausvyrą tarp dispozityvumo, rungimosi principo ir teisinio aiškumo reikalavimų.

Praktika rodo, kad teismo aktyvumas, pagrįstas CPK 376 straipsniu, yra reikšmingas siekiant užtikrinti ne tik teisėtą, bet ir socialiai jautrų teisingumą šeimos bylose.

2.2. Privalomoji mediacija

Vienas esminių aspektų, skiriančių šeimos bylas nuo bet kokių kitų civilinių bylų, yra privalomoji mediacija. Privalomosios medicijos tikslas – padėti šalims išvengti ilgo, emociškai sudėtingo ir kaštus generuojančio bylinėjimosi teismuose, tuo pačiu mažinant ir teismų krūvį. Mediacija yra greitesnis, pigesnis, neviešas ir konfidencialus procesas, pagrįstas šalių bendradarbiavimu ir savanoriškumu. Asmenys bet kuriuo metu gali pasitraukti iš medicijos, neprarasdami teisės kreiptis į teismą³. Šis ginčo sprendimo būdas ypač svarbus šeimos bylose, kuriose šalys dažnai susijusios artimais asmeniniais ryšiais, o ginčo objektas – vaikų interesai ir gerovė. Medicijos metu skatinamas dialogas ir bendras sutarimas, siekiama išlaikyti konstruktyvius santykius tarp ginčo šalių ir apsaugoti vaiko interesus. Bene svarbiausia, tokiose bylose yra siekiama ne tik išspręsti ginčą, bet ir atkurti taiką tarp ginčo šalių, ypač ginčiuose dėl vaikų interesų (Žukauskaitė – Tatorė, 2021, p. 102).

Nuo 2020 m. sausio 1 d. sprendžiant šeimos ginčus yra būtina pasinaudoti privalomąja medicija. Bendra taisyklė yra ta, jog šalis (šalys), nepasinaudojusi (nepasinaudojusios) privalomąja medicija, negali šeimos ginčo spręsti teisme, kadangi teismas nepriims pateiktų procesinių dokumentų, konstatuodamas, kad nepasinaudota privaloma išankstine ginčų sprendimo ne teisme tvarka⁴ (CPK 137 straipsnio 2 dalies 3 punktas). Tokiu atveju šalis (šalys) galės pakartotinai kreiptis į teismą tik pašalinus aplinkybes, kliudžiusias priimti procesinį dokumentą (t. y. pasinaudojus privalomąja medicija) (CPK 137 straipsnio 4 dalis).

Lietuvos Respublikos medicijos įstatymo 20 straipsnio 1 dalies 1 punktas nustato, kad privalomoji medicija yra taikoma sprendžiant šeimos ginčus, nagrinėjamus ginčo teisena CPK nustatyta tvarka, išskyrus atvejus, kai kreiptis į teismą dėl ginčo sprendimo siekia smurtą artimoje aplinkoje patyręs asmuo, o kita ginčo šalis yra galimas smurtautojas ir jam yra skirtas apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje orderis arba yra pradėtas ikiteisminis tyrimas, susijęs su smurtu artimoje aplinkoje, arba teisme nagrinėjama byla, susijusi su smurtu artimoje aplinkoje, arba yra priimtas apkaltinamasis teismo nuosprendis dėl smurto artimoje aplinkoje, arba yra pateikta įstatymų nustatyta tvarka įgalioto teikti

³ <https://vgtp.lrv.lt/lt/mediacija/privalomoji-mediacija/>

⁴ Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybos internetinis puslapis <
<https://vgtp.lrv.lt/lt/mediacija/privalomoji-mediacija/>>

specializuotą kompleksinę pagalbą subjekto pažyma apie specializuotos kompleksinės pagalbos teikimą asmeniui dėl galimai patirto smurto artimoje aplinkoje. Šios išimtys įtvirtintos siekiant užtikrinti, kad smurtą patyręs asmuo galėtų ginti savo teises ir interesus nesusidurdamas su papildomais procesiniais barjeriais ar spaudimu iš smurtautojo pusės. Tai ypač svarbu šeimos teisės ginčiuose, kur emocinė įtampa yra didelė, o nukentėjusio asmens galimybės laisvai dalyvauti procese gali būti reikšmingai apribotos dėl patirto smurto.

Taip pat glaudžiai susijusios su vaiko interesų apsauga. Jei šeimos bylos centre yra vaiko gerovė, bet vienas iš tėvų yra galimas smurtautojas, labai svarbu, kad procesas vyktų taip, jog nukentėjusi šalis galėtų laisvai pateikti savo argumentus ir įrodymus, nedalyvaujant smurtautojui. Tai prisideda ne tik prie vaiko interesų apsaugos, bet ir prie šeimos narių psichologinio saugumo užtikrinimo. Taigi šios išimtys tiesiogiai siejasi su Jūsų darbo tema, nes jos parodo, kaip šeimos bylos teisinis reguliavimas ir procedūros yra adaptuojamos siekiant apsaugoti pažeidžiamus šeimos narius ir užtikrinti teisingą, sąžiningą bei humanišką teismo proceso eigą.

Kai privalomąja mediacija siekia pasinaudoti smurtą artimoje aplinkoje patyręs asmuo, šis asmuo turi teisę kreiptis dėl privalomosios mediacijos ir ginčo šalys turi teisę gauti apmokamas mediacijos paslaugas (LR MĮ 20 straipsnio 2 dalis).

Privalomąją mediaciją gali inicijuoti tiek abi ginčo šalys bendru sutarimu, tiek ir bet kuri viena ginčo šalis (LR MĮ 21 straipsnio 1 dalis). Privalomąją mediaciją inicijuojant bendru sutarimu, ginčo šalys turi arba (1) Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybai paduoti bendrą prašymą dėl mediatoriaus skyrimo, tokiu atveju mediatorių iš sąrašo parenka ir skiria Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnyba (LR MĮ 14 straipsnio 1 dalis), arba (2) paduoti bendrą prašymą savo pasirinktam mediatoriui, įrašytam į Lietuvos Respublikos mediatorių sąrašą, pastaruoju atveju turi būti gautas mediatoriaus rašytinis sutikimas (LR MĮ 13 straipsnio 1-2 dalys).

Kai privalomąją mediaciją inicijuoja viena iš ginčo šalių, ši ginčo šalis taip pat turi teisę pasirinkti ar paduoti prašymą Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybai, ar pasirinktam mediatoriui. Ginčo šalies prašyme turi būti nurodyta kitos ginčo šalies vardas, pavardė, ginčo dalykas, gyvenamosios vietos ar kitos dokumentų įteikimo vietos adresas, o kai kita ginčo šalis yra juridinis asmuo, – juridinio asmens pavadinimas, buveinės ar kitos dokumentų įteikimo vietos adresas (LR MĮ 21 straipsnio 3 dalis).

Tuo atveju, kai mediaciją inicijuoja viena iš šalių, svarbi yra kitos ginčo šalies pozicija dėl mediacijos vykdymo. Jeigu kita ginčo šalis nesutinka pasinaudoti privalomąją mediacija arba nėra gaunamas šios šalies sutikimas, yra laikoma, kad kita ginčo šalis

nesutiko pasinaudoti privalomąja mediacija ir tokiu atveju privalomąją mediaciją inicijavusi šalis turi teisę kreiptis į teismą dėl ginčo išsprendimo – yra laikoma, kad ginčo šalis įgyvendino reikalavimą pasinaudoti privalomąją mediacija (LR MĮ 21 straipsnio 5 dalis). Priešingu atveju, jeigu kita ginčo šalis sutinka pasinaudoti privalomąja mediacija arba jeigu toks prašymas buvo pareikštas abiejų šalių sutikimu, mediacija vyksta Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybos skiriamose patalpose arba kitose patalpose pagal susitarimą tarp ginčo šalių ir mediatoriaus (LR MĮ 21 straipsnio 6 dalis).

Įprastai mediacijoje dalyvauja tik vienas ar keli mediatoriai ir ginčo šalys, jų atstovai. Tretieji asmenys įprastai mediacijos procese nedalyvauja, tačiau galimybė juos įtraukti esant tokiam poreikiui egzistuoja (LR MĮ 15 straipsnio 4 dalis). Tokią tvarką galima aiškinti per tikslą sutaikyti ginčo šalis, išsiaiškinti jų poziciją ir poreikius be trečiųjų asmenų įsikišimo, kadangi toks įsikišimas dažnu atveju yra šališkas vienos iš ginčo šalių atžvilgiu ir gali pakenkti, dar labiau supriešinti ginčo šalis. Vaikai taip pat gali būti įtraukiami į mediaciją tėvų bendru sutikimu.

Mediatorius taip pat gali surengti ir individualų susitikimą su viena iš ginčo šalių, kitai ginčo šaliai nedalyvaujant. Apie tokį susitikimą, neatskleisdamas jo turinio, mediatorius privalo pranešti kitai ginčo šaliai. Mediatorius, nusprendęs rengti individualius susitikimus, juos turi inicijuoti su abiem ginčo šalimis (LR MĮ 15 straipsnio 3 dalis). Tam tikrais atvejais vis dėlto gali būti svarbu konsultuotis su advokatais. Pavyzdžiui, kai trūksta informacijos apie įstatymines teises, kai norima pasitarti dėl susiklosčiusios situacijos ar kai norima, kad advokatas peržiūrėtų susitarimą, kurį ginčo šalys ketina pasirašyti mediacijos metu.

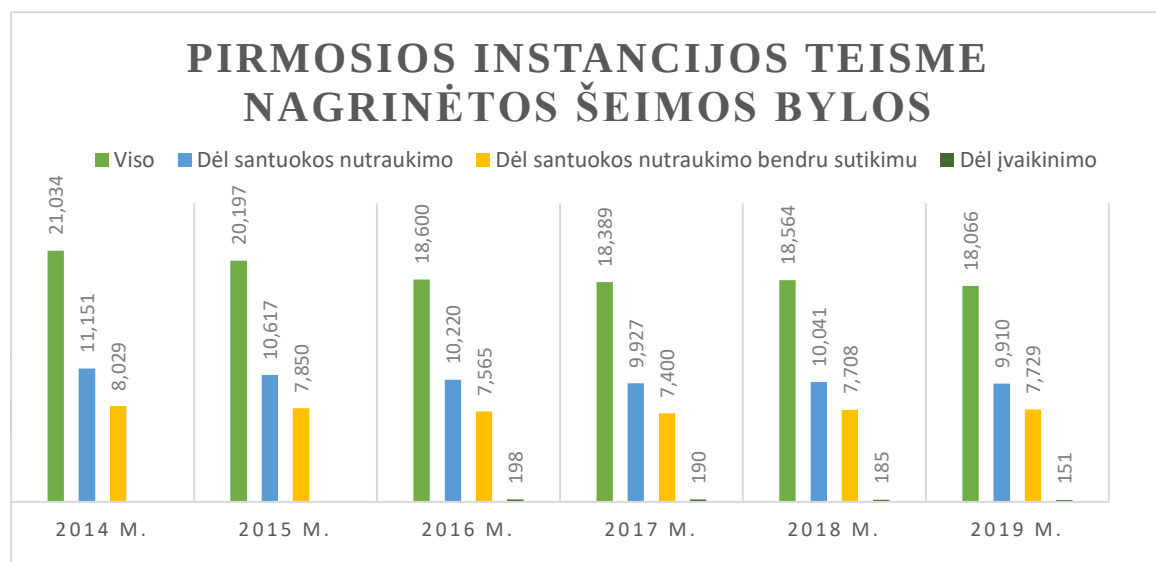
Mediacijos metu pasiekus susitarimą ir pasirašius taikos sutartį, tokia taikos sutartis ginčo šalims turi įstatymo galią (LR MĮ 16 straipsnio 2 dalis). Ginčo šalių bendru prašymu arba vienos iš ginčo šalių prašymu, kai yra gautas kitos ginčo šalies rašytinis sutikimas, taikos sutartis gali būti pateikta teismui tvirtinti CPK XXXIX skyriuje nustatyta supaprastinto proceso tvarka. Prašymas dėl taikos sutarties patvirtinimo paduodamas ginčo šalių pasirinkimu vienos iš ginčo šalies gyvenamosios vietos arba buveinės apylinkės teismui. Įsiteisėjusia teismo nutartimi patvirtinta taikos sutartis ginčo šalims įgyja galutinio teismo sprendimo (*res judicata*) galią ir gali būti vykdoma priverstinai (LR MĮ 16 straipsnio 3 dalis).

Jeigu mediacijos metu ginčo šalims susitarti nepavyksta, galimi keli elgesio variantai: palikti ginčą neišspręstu ir jokių veiksmų toliau nesiimti; pakartotinai dalyvauti mediacijoje ir tęsti diskusiją bei derybas dėl neišspręsto ginčo; kreiptis į teismą.

Tačiau mediacijos procesą užbaigti gali ne tik ginčo šalys, bet ir pats mediatorius, jeigu taikus susitarimas, kuris gali būti ginčo šalių pasiektas, mediatoriaus manymu, atsižvelgiant į civilinio ginčo aplinkybes ir mediatoriaus kompetenciją, bus neįvykdomas ar neteisėtas arba jeigu mediatorius pripažįsta, kad mažai tikėtina, kad tęsiant mediaciją civilinis ginčas bus išspręstas taikiai (LR MĮ 15 straipsnio 6 dalis).

Kadangi įstatymas numato imperatyvų reikalavimą pasinaudoti mediacija, todėl už mediacijos paslaugas apmokama iš valstybės biudžeto lėšų. Tiesa, tais atvejais, kai ginčo šalys pageidauja, kad privalomąją mediaciją vykdytų keli mediatoriai, už kitų mediatorių teikiamas mediacijos paslaugas apmokama ginčo šalių lėšomis, o mediacijos paslaugų kaina nustatoma ginčo šalių ir mediatoriaus susitarimu. Kai ginčo šalys pačios pasirenka mediatorių, tokiu atveju mediacijos paslaugas taip pat apmoka pačios (LR MĮ 22 straipsnio 1, 2, 4 dalys).

Nors vienareikšmiškos nuomonės dėl mediacijos naudos sprendžiant kilusius teisinius ginčus nėra, 2023 m. VŠĮ Vyriausybės strateginės analizės centro atliktas privalomosios mediacijos šeimos ginčiuose teisinio reguliavimo poveikio *ex post* vertinimas parodė, jog didelė dalis asmenų, kurie pasinaudojo privalomąja mediacija, patys dar sykį ją naudotųsi arba siūlytų naudotis savo artimiesiems⁵. Vienas iš tikslų įvedant privalomąją mediaciją neabejotinai buvo sumažinti šeimos bylų skaičių teismuose. Kaip matyti iš 2 skyriuje pateiktos lentelės, nors 2020 m. – 2025 m. laikotarpiu bendras šeimos bylų skaičius iš esmės nesikeitė (apie 15 tūkstančių bylų per metus), 2019 m., iki privalomosios mediacijos įsigaliojimo, skaičiai buvo gerokai – net trimis tūkstančiais – didesni. Tam, jog būtų galima įsitikinti, kad iš tiesų 2020 m. įvesta privalomoji mediacija galėjo būti veiksmiu, lėmusiu, jog vidutiniškai trimis tūkstančiais sumažėjo šeimos bylų per metus skaičius, buvo palyginti ir Lietuvos teismų veiklos 2014 m. – 2019 m. rodikliai (Žr. 2 pavyzdys)⁶. Žemiau pateikiama lentelė patvirtina išvadą, jog iki 2020 m. šeimos bylų skaičius visuomet viršijo 18 tūkstančių, o 2014-2015 m. ir 20 tūkstančių.

Trys tūkstančiais ginčų yra išsprendžiami dar iki teismo, mediacijoje. Nors nuo 2020 m. bylų skaičius daugiau nebemažėja, šis trijų tūkstančių bylų skirtumas leidžia bent iš dalies spręsti apie realų privalomosios mediacijos poveikį.

2.3. Vaiko interesų užtikrinimas

1992 m. Vaiko teisių konvencijoje Generalinė Asamblėja priminė, kad vaiko teises 2

2 Pavyzdys

Tai reiškia ne tik tai, kad teismus nuo 2020 m., įsigaliojus privalomajai mediacijai, pasiekia mažiau civilinių bylų. Šie duomenys taip pat leidžia daryti prielaidą, jog minėti trys tūkstančiais ginčų yra išsprendžiami dar iki teismo, mediacijoje. Nors nuo 2020 m. bylų skaičius daugiau nebemažėja, šis trijų tūkstančių bylų skirtumas leidžia bent iš dalies spręsti apie realų privalomosios mediacijos poveikį.

2.3. Vaiko interesų užtikrinimas

1992 m. Vaiko teisių konvencijos 3 straipsnio 1 dalis įtvirtina, kad imantis bet kokių vaiką liečiančių veiksmų, nesvarbu, ar tai darytų valstybinės ar privačios įstaigos, užsiimančios socialiniu aprūpinimu, teismai, administracijos ar įstatymų leidimo organai, svarbiausia – vaiko interesai. Valstybės dalyvės, tarp kurių ir Lietuva, įsipareigojo teikti vaikui tokią apsaugą ir globą, kokios reikia jo gerovei, atsižvelgdamas į jo tėvų, globėjų ar kitų asmenų, atsakančių už jį pagal įstatymą, teises ir pareigas, ir tam tikslui imtis atitinkamų teisinių ir administracinių priemonių (1992 m. Vaiko teisių konvencijos 3 straipsnio 2 dalis).

Pagal Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 4 straipsnio 1 punktą tėvai, kiti vaiko atstovai pagal įstatymą, valstybės ir savivaldybių institucijos ir įstaigos, nevyriausybines organizacijas, kiti fiziniai ir juridiniai asmenys privalo vadovautis geriausių vaiko interesų prioriteto principu. Tai reiškia, kad priimant sprendimus ar imantis bet kokių veiksmų, susijusių su vaiku, svarbiausia – geriausi vaiko interesai. Šis principas taikomas remiantis konkrečia individualaus vaiko situacija, vertinant ir nustatant, kas naudingiausia vaikui artimiausiu metu ir ateityje, atsižvelgiant į vaiko nuomonę, jo identiškumą, šeimos aplinkos ir šeimos ryšių išsaugojimą ir santykių palaikymą, vaiko poreikių, atitinkančių jo amžių, vystymąsi, gebėjimus ir brandą bei užtikrinančių tinkamą vaiko raidą, tenkinimą, fizinį ir psichinį saugumą, vaiko teisės į sveikatą ir mokslą užtikrinimą bei kitus specialius vaiko poreikius. Vaikui turi būti teikiama tokia apsauga, kokios reikia jo gerovei, taikant visą įmanomą koordinuotą kompleksinę pagalbą (Klaipėdos apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2024 m. lapkričio 28 d. nutartis civilinėje byloje).

Visų pirma, vaiko interesai yra užtikrinami jį išklausančiam. EŽTT praktikoje pripažįstama, kad geriausių vaiko interesų įvertinimo aspekto analizė apima ir vaiko nuomonės (gebančio ją pareikšti tiesiogiai ar per atstovą) apsvarstymą. Kuo vaikas vyresnis, brandesnis, tuo didesnė reikšmė teikiama jo pareikšto noro svarbai, priimant sprendimą dėl su vaiku susijusių klausimų (EŽTT 1994 m. rugsėjo 23 d. sprendimas byloje Hokannen prieš Suomiją, peticijos Nr. 19823/92, par. 61; 2010 m. liepos 27 d. sprendimas byloje Gineitienė prieš Lietuvą, peticijos Nr. 20739/05, par. 38; 2016 m. sausio 19 d. sprendimas byloje G. B. prieš Lietuvą, peticijos Nr. 36137/13, par. 105). Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 12 straipsnyje nurodyta, kad vaikui būtinai turi būti suteikiama galimybė būti išklaustomam bet kokio jį liečiančio teismo nagrinėjimo metu nepriklausomai nuo jo amžiaus, svarbu, kad vaikas sugebėtų suformuluoti savo pažiūras. Pagal Konvencijos 12 straipsnio 2 dalį, vaiko pažiūros jį liečiančiu klausimu gali būti išsiaiškintos teismo nagrinėjimo metu tiesiogiai per atstovą ar atitinkamą instituciją nacionalinių įstatymų nustatyta tvarka. Vaikas yra pilnateisis visuomenės narys, turintis tokias pačias teises kaip ir suaugusieji. Jo galimybė išsakyti savo nuomonę ir būti išgirstam yra itin svarbi siekiant užtikrinti vaiko asmens orumą bei palankias sąlygas jo socialiniam ir emociniam vystymuisi⁷. Sutiktina, kad vaiko teisė būti išklaustomam nėra vien formali nuostata – tai esminis principas, užtikrinantis vaiko orumo pripažinimą ir jo visapusišką integraciją į visuomenę. Vaiko noro svarbą ir reikšmę puikiai iliustruoja ir CK 3.168 str. 2 d., vadovaujantis kuria vaikas negali būti išskirtas su tėvais prieš jo norą, išskyrus įstatymo nustatytus atvejus. Civiliniame procese vaiko interesų prioriteto principas pasireiškia užtikrinant vaiko dalyvavimą teismo posėdyje, jo nuomonės ir norų išklausimą (CK 3.177 straipsnis). Kai sprendžiamas bet kuris su vaiku susijęs klausimas, vaikas, sugebantis suformuluoti savo pažiūras, turi būti išklaustomas tiesiogiai, o jei tai neįmanoma, – per atstovą. Priimant sprendimą turi būti atsižvelgta į vaiko nuomonę, jei tai neprieštarauja paties vaiko interesams (CPK 380 straipsnio 1 dalis). Vaiko nuomonė gali būti išreikšta žodžiu, raštu arba kitais vaiko pasirinktais būdais. Vaiko, kuriam yra suėję keturiolika metų, pareiškimas apie sutikimą ar nesutikimą su ieškiniu turi būti išreikštas raštu arba įrašytas į teismo posėdžio protokolą. Kai vaikas savo nuomonę išreiškia žodžiu, teismas gali duoti vaikui pasirašyti sutikimo ar nesutikimo su ieškiniu standartinę formą (CPK 380 straipsnio 2 dalis).

Antra, nagrinėjant ginčus dėl vaikų, būtinas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos dalyvavimas. Valstybinė vaiko teisių apsaugos institucija, ištyrusi šeimos

⁷ Valstybinės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba, 2022.

aplinkos sąlygas, pateikia teismui išvadą dėl ginčo, išskyrus atvejus, kai byla teisme nagrinėjama valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos pareikšto ieškinio pagrindu (CK 3.178 straipsnis).

Atitinkamai, *trečia*, vaikų prioriteto principas užtikrinamas tuo, jog teismas, įvertinęs vaiko norus bei valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos išvadą, sprendimą byloje priima atsižvelgdamas į geriausius vaiko interesus. Tiesa, svarbu yra tai, jog vaiko nuomonė (norai) nebūtinai sutampa su tuo, kokie yra vaiko interesai. Teismo pareiga – įvertinti aplinkybių visumą ir priimti labiausiai vaiko interesus atitinkantį sprendimą.

Ypatingai bylose, kai sprendžiamas vaiko bendravimo su skyriumi gyvenančiu tėvu (motina) tvarkos nustatymas, yra vertinama bylai svarbių aplinkybių visuma ir vaiko nuomonė yra laikoma viena iš svarbių aplinkybių, bet nebūtinai yra lemiamą. Į vaiko norą gali būti neatsižvelgiama tuo atveju, kai vaiko noras prieštarauja jo interesams (CK 3.174 straipsnio 2 dalis, CPK 380 straipsnio 1 dalis) (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. rugpjūčio 31 d. nutartis civilinėje byloje; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. gruodžio 2 d. nutartis civilinėje byloje).

Kasacinio teismo praktikoje vaiko interesų prioritetas taip pat atskleidžiamas per tai, jog tinkamas vaiko teisės bendrauti su tėvu ar motina įgyvendinimas reiškia, kad bendraujama bus tokiais būdais, forma ir laiku, kuris labiausiai atitiks vaiko poreikius, atsižvelgiant į jo amžių, gyvenimo būdą, įpročius ir pan., ir norus (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. balandžio 24 d. nutartis civilinėje byloje). Skyrium gyvenantis tėvas ar motina neturi siekti nustatyti tokią bendravimo tvarką, kuri būtų patogiausia jam. Šiuo atveju turi būti tenkinami vaiko interesai tėvams (tam, su kuriuo vaikas gyvena, ir skyrium gyvenančiam) randant tarpusavio kompromisą, nes bendravimo tikslas yra užtikrinti vaiko saugų ryšį su abiem tėvais, kad vaikas, nepaisant tėvų tarpusavio santykių, jaustų, kad jis abiem tėvams yra vienodai svarbus, kad abu tėvai jam yra vienodai prieinami ir lankstūs, t. y. esantys šalia vaiko tada, kada jam labiausiai reikia, kad abu tėvai juo rūpinasi, domisi ir jį globoja (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. vasario 3 d. nutartis civilinėje byloje).

Lygiai taip pat ir bylose dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo ar pakeitimo vienas iš esminių aplinkybių, vertinant kurias teismas priima sprendimą, yra vaiko noras arba vaiko norų pasikeitimas, atsižvelgiant į vaiko amžių ir brandumą (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. vasario 5 d. nutartis civilinėje byloje).

Vaiko interesų svarba atsiskleidžia ir vaiko periodinio išlaikymo priteisimu. Vadovaujantis CK 3.196 straipsniu, teismas gali priteisti išlaikymą nepilnamečiams vaikams iš jų tėvų (vieno jų), kurie nevykdo pareigos išlaikyti savo vaikus, šiais būdais: 1) kas mėnesį mokamomis periodinėmis išmokomis; 2) konkrečia pinigų suma; ar 3)

priteisiant vaikui tam tikrą turtą. Kaip yra pažymėjęs Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, „teismas nesaistomas šalių pateiktų reikalavimų dėl išlaikymo formos ir gali savo iniciatyva parinkti tokią išlaikymo formą, kuri konkrečiu atveju labiausiai atitinka vaiko interesus. Parenkant išlaikymo formą, atsižvelgtina į tai, kad nustatomu išlaikymu siekiama užtikrinti nuolatinį lėšų teikimą kasdieniams vaiko poreikiams tenkinti, tam, kad vaikas tinkamai vystytųsi, būtų ugdomas, būtų tobulinami jo gebėjimai ir kt“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. sausio 30 d. nutartis). Žinoma, praktikoje dažniausiai priteisiama vaiko išlaikymas kas mėnesį mokamomis periodinėmis išmokomis, kadangi tokia išlaikymo forma geriausiai užtikrina, kad vaiko poreikiai būtų užtikrinti kas mėnesį, šiuos pinigus alokuojant kasdienių poreikių, kaip maisto, aprangos, gyvenamojo būsto, sveikatos, mokslo, laisvalaikio ir kitų poreikių tenkinimui (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. gruodžio 15 d. nutartis).

Atsižvelgiant į tarptautinių ir nacionalinių teisės aktų nuostatas bei suformuotą teismų praktiką, darytina išvada, kad geriausių vaiko interesų prioritetą yra kertinis šeimos bylų nagrinėjimo principas. Vaiko teisių konvencijos, Lietuvos Respublikos įstatymų bei Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijos šviesoje aiškėja, jog šis principas yra ne tik formaliai deklaruojamas, bet ir realiai taikomas sprendžiant konkrečias šeimos bylas. Geriausių vaiko interesų vertinimas apima ne tik objektyvų situacijos analizavimą, bet ir vaiko nuomonės, amžiaus, brandos, socialinės bei emocinės raidos ypatumų įvertinimą. Teismas, įgyvendindamas šį principą, ne tik išklauso vaiką (tiesiogiai arba per atstovą), bet ir privalo atsakingai vertinti, ar vaiko išsakyti norai neprieštarauja jo interesams.

Be to, vaiko teisių apsaugos institucijų įtraukimas į procesą užtikrina papildomą nepriklausomą vaiko situacijos vertinimą, o tai leidžia priimti sprendimus, pagrįstus visapusišku vaiko padėties supratimu. Akcentuotina, kad vaiko interesai negali būti vertinami izoliuotai – jie turi būti analizuojami per platesnį kontekstą, įskaitant jo santykius su abiem tėvais, gyvenamąją aplinką, psichologinį saugumą bei vystymosi sąlygas. Todėl vaiko teisė būti išklausytam nėra tik formalumas – tai viena esminių garantijų, leidžiančių užtikrinti vaiko orumo pripažinimą ir visapusišką jo, kaip pilnateisio visuomenės nario, įtraukimą į teisinį procesą.

Šis principas ypač aktualus bylose dėl vaiko gyvenamosios vietos, bendravimo su tėvais, išlaikymo ar kitų esminių su vaiku susijusių klausimų sprendimo. Vaiko interesų gynimas šiose bylose yra neatsiejamas nuo teismo pareigos įsigilinti į individualią situaciją ir, esant poreikiui, nukrypti nuo šalių pozicijų tam, kad būtų pasiektas optimalus vaiko raidai ir gerovei sprendimas.

3. ATSKIRŲ ŠEIMOS BYLŲ NAGRINĖJIMO TEISMUOSE SPECIFIKA IR PROBLEMATIKA

Kaip buvo aptarta anksčiau, kadangi šeimos bylų nagrinėjimas praktikoje kelia įvairių probleminių klausimų, aktualu atlikti santuokos nutraukimo atvejų analizę. Šioje dalyje bus siekiama išsiaiškinti, kokiais pagrindais sutuoktiniai dažniausiai kreipiasi į teismą dėl santuokos nutraukimo, bei aptarti alternatyvius santuokos pabaigos būdus. Santuokos nutraukimo atvejų analizė taipogi bus vertinama Estijos ir Vokietijos teisės ir teismų praktikos kontekste. Be to, šioje dalyje bus atkreiptas dėmesys į iššūkius, kylančius nustatant vaiko globą ir gyvenamąją vietą, taip pat bus aptariami tėvystės nustatymo ypatumai.

3.1. Santuokos nutraukimo atvejų analizė

Santuokos nutraukimas – tai sutuoktinių santykių pabaiga bendru sutuoktinių susitarimu ar vieno iš jų reikalavimu. Šiuolaikinė šeimos teisė grindžiama ne tik santuokos, bet ir ištuokos laisve (Mikelėnas, 2009, p. 227). Dauguma pasaulio valstybių pripažįsta sutuoktinių teisę nutraukti santuoką (Europos Žmogaus Teisių teismas 1986 m. gruodžio 18 d. byloje Johnston ir kiti others prieš Airiją, nurodė, kad Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija neįtvirtina ištuokos laisvės).

Santuokos nutraukimo instituto istorinę raidą pravartu pradėti nagrinėti dar nuo Senovės Romos laikų. Romėnai santuoką nurodė kaip civilinį susitarimą, todėl jos iširimas teisiškai prilygo paprastos civilinės sutarties nutraukimui. Romoje egzistavo dvi santuokos formos: santuokoje žmona patekdavo visišką vyro priklausomybę (lot. *cum manu*) ir santuokoje žmona nepatekdavo vyro valdžion (lot. *sine manu*), o seniausiais laikais net neatsirasdavo teisinių žmonos ir vyro ryšių (Nekrošius, 1999, p. 159). *Cum manu* atveju santuoką galėjo nutraukti vien tik vyras, jam nereikėjo pateikti jokių įrodymų dėl žmonos kaltės, o *sine manu* atveju santuokos nutraukimo teisę turėjo abu sutuoktiniai – tiek bendru sutarimu, tiek vieno sutuoktinio prašymu. Todėl galima daryti išvadą, kad vienašalis santuokos nutraukimas buvo žinomas jau Senovės Romos teisėje.

Teisės doktrinoje santuokos nutraukimas skirstomas į kelias pagrindines kategorijas: santuokos nutraukimas bendru sutuoktinių sutarimu, santuokos nutraukimas vieno sutuoktinio iniciatyva. Kiekvienam iš šių atvejų yra privalomi skirtingi teisiniai

reglamentavimai ir taikytinos procedūros (CK 3 knygos IV skyrius, CK 3.49 str. CK 3.37 str.)

Nutraukti santuoką ieškinys pareiškiamas apylinkės teismui pagal atsakovo gyvenamąją vietą. Jeigu ieškovas turi kartu su juo gyvenančių nepilnamečių vaikų, ieškinys dėl santuokos nutraukimo turi būti pareiškiamas taip pat apylinkės teismui pagal ieškovo gyvenamąją vietą. Ieškinį dėl santuokos pripažinimo negaliojančia turi teisę pareikšti asmenys, nurodyti Civilinio kodekso 3.38-3.40 straipsniuose (CPK 381 str.). Ieškinys be bendrųjų reikalavimų, keliamų procesinių dokumentų turiniui ir formai, turi būti atitikti specifinius ieškinio turiniui keliamus reikalavimus, kurie nurodyti CPK 382 str. 1-8 p.

Priimdamas sprendimą nutraukti santuoką, teismas privalo išspręsti pareikštų reikalavimų dėl vaikų išlaikymo, jų gyvenamosios vietos, dalyvavimo juos auklėjant ir nepilnamečių vaikų bendravimo su skyrium gyvenančiu tėvu (motina) tvarkos nustatymo, vieno sutuoktinio išlaikymo ir turto padalijimo, žalos atlyginimo, jeigu šis reikalavimas pareikštas, klausimus. Pripažindamas santuoką negaliojančia, teismas turi išspręsti vaikų ir sąžiningo sutuoktinio išlaikymo, taip pat vaikų gyvenamosios vietos, dalyvavimo juos auklėjant ir nepilnamečių vaikų bendravimo su skyrium gyvenančiu tėvu (motina) tvarkos nustatymo klausimus (CPK 385 str. 1 d., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. vasario 15 d. nutartis civilinėje byloje). Draudžiama kelti kitus reikalavimus nei numatyti CPK 385 str. 1 d. Tokio reglamentavimo tikslas – užtikrinti, kad visi pagrindiniai klausimai būtų išspręsti vienu metu, taip sumažinant galimybę vilkinti procesą ir užtikrinant aiškumą bei stabilumą šeimos santykiuose. Taip pat siekiama apsaugoti nepilnamečių vaikų interesus ir užtikrinti, kad jie greičiau gautų reikiamą teisinę apsaugą. Tai leidžia išvengti situacijų, kai dėl kiekvieno atskiro klausimo būtų inicijuojamos atskiros bylos, o teisiniai ginčai užsitęstų be reikalo. Tokiu būdu teismas sutelkia dėmesį tik į esminius su šeimos santykiais susijusius reikalavimus ir užtikrina, kad galutinis sprendimas būtų priimtas per kuo trumpesnę laiką, sumažinant procesinį neapibrėžtumą bei įtampą visiems proceso dalyviams.

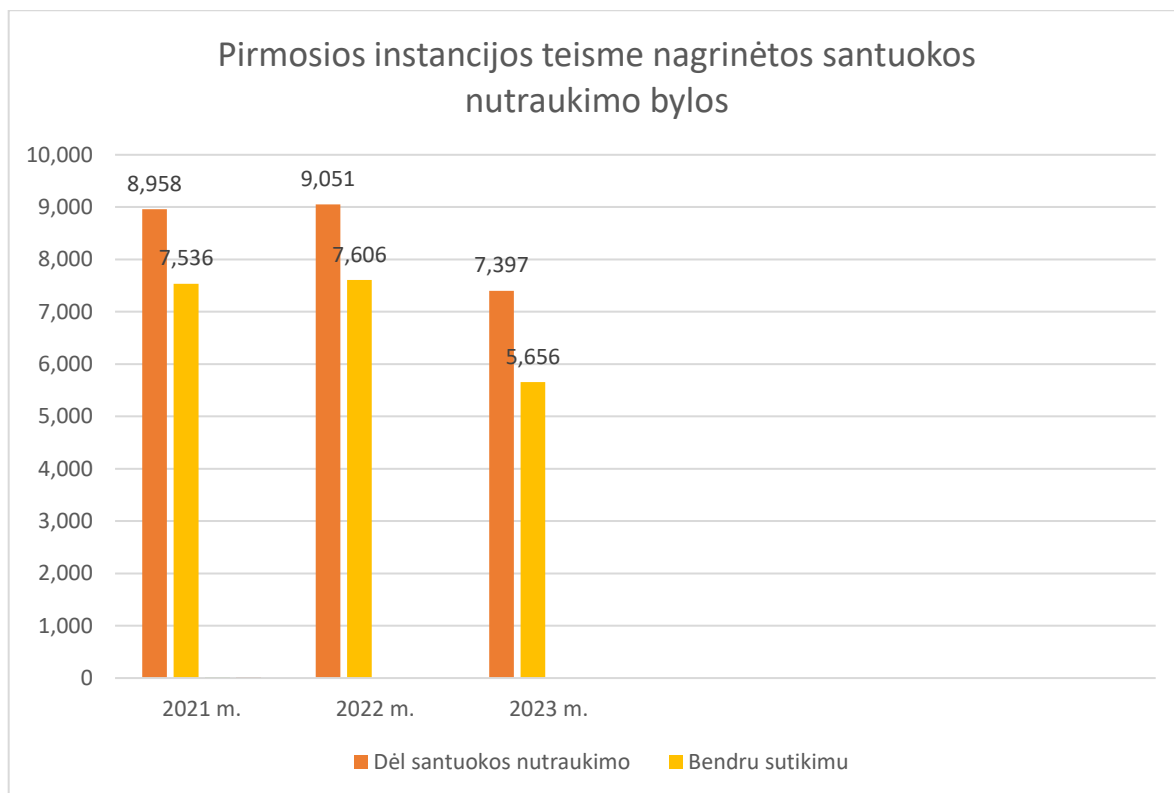
Santuokos laikymo nutraukimo momentas: nuo teismo sprendimo ją nutraukti įsiteisėjimo dienos. Teismas ne vėliau kaip kitą darbo dieną po teismo sprendimo nutraukti santuoką ar pripažinti santuoką negaliojančia įsiteisėjimo dienos privalo šį sprendimą elektroninių ryšių priemonėmis išsiųsti santuoką įregistravusiai civilinės metrikacijos įstaigai, kad ši Lietuvos Respublikos civilinės būklės aktų registravimo įstatymo nustatyta tvarka įregistruotų santuokos nutraukimą (CPK 385 str. 2 d.).

Tai įrodo, kad Lietuvoje santuokos nutraukimo momentas yra aiškiai apibrėžtas ir įstatymiškai reglamentuotas, o teismo sprendimas dėl santuokos nutraukimo įgyja teisinę

galią tik įsiteisėjus. Be to, šis mechanizmas pabrėžia glaudų civilinio proceso ir civilinės metrikacijos įstaigų bendradarbiavimą, nes teismas privalo užtikrinti, kad sprendimas apie santuokos nutraukimą būtų operatyviai perduotas civilinės būklės aktų registravimą vykdančiai institucijai. Tai taip pat parodo, kad teisinis reguliavimas siekia užtikrinti aiškumą, operatyvumą ir teisinių pasekmių suderinimą, kad santuokos nutraukimo faktas būtų greitai įregistruotas ir sukeltų numatytas teises pasekmes.

Šioje dalyje taipogi aktualu įvertinti ir CPK 386 straipsnis įtvirtiną galimybę sutuoktiniams teisiškai įforminti gyvenimą skyrium – vadinamąją separaciją. Vieni šią procedūrą vadina „santuokos likvidavimu“, kiti – reorganizacija (Cibulskienė, 2020). Tačiau jos reikšmė ypač religiniame fone yra tikrai svarbi, kadangi tai institutas, leidžiantis pasinaudoti faktinėmis skyrybomis be visų teisinių padarinių, kuriuos sukelia santuokos nutraukimas. Be to, pasikeitus aplinkybėms, sutuoktiniai turi galimybę grįžti prie bendro šeimyninio gyvenimo. Ir vis dėlto, nors ši galimybė egzistuoja jau daugiau nei 10 metų, praktikoje yra sutinkama itin retai (tad ir oficialios statistikos šiuo klausimu rasti sudėtinga). Diskutuotina, kodėl procedūra neįgavo platesnio taikymo. Galbūt sutuoktinius atbaido formalizuotos procedūros, kurios beveik nesiskiria nuo santuokos nutraukimo. Kaip pažymi R. Cibulskienė, „separacijai patvirtinti reikalingas teismo sprendimas, kuriame turi būti išspręsti sutuoktinių turto padalijimo, nepilnamečių vaikų gyvenamosios vietos, sutuoktinių tarpusavio ir jų nepilnamečių vaikų išlaikymo klausimai“ (Cibulskienė, 2020). Tai leidžia daryti prielaidą, kad praktikoje sutuoktiniai dažniau renkasi santuokos nutraukimą arba faktišką gyvenimą atskirai, nei separaciją – iš esmės tik tarpinį sprendimą, lydinti prie neišvengiamos šeimyniško gyvenimo pabaigos.

Kaip matyti iš 3 skyriuje pateiktos lentelės (3 Pavyzdys), 2021 m. – 2023 m. laikotarpiu daugiausia (apie 80 %) santuokų nutraukiamos bendru sutuoktinių sutarimu (2021-2023 m. veiklos ataskaita, p.13), manytina dėl to, kad ši procedūra yra greitesnė, paprastesnė ir dažnai padeda išvengti papildomo konflikto. Tuo tarpu santuokos nutraukimas vieno iš sutuoktinių prašymu dažniau taikomas esant konfliktinėms situacijoms, kurios susijusios su neištikimybe, smurtu artimoje aplinkoje, priklausomybėmis ar kitais šeimos gyvenimą destabilizuojančiais veiksniais. Pastebimas ir santuokos nutraukimo bendru sutuoktinių sutarimu sumažėjimas 2022 m. – 2023 m. laikotarpiu (beveik 2 tūkstančiais) (žr. 3 pavyzdys) Svarstyta, kad šiam sumažėjimui galėjo turėti įtakos teisinio reguliavimo pasikeitimai, nuo 2023 m. sausio 1 d. santuokos nutraukimas abiejų sutuoktinių bendru sutikimu, kai sutuoktiniai neturi nepilnamečių vaikų, buvo perduotas spręsti ne teismine tvarka notarams (CK 3.51 str. 3 d.).

3 Pavyzdys

Analizuojant teismų praktiką, pastebėtina, kad kai kuriais atvejais santuokos nutraukimas užsitęsia dėl ilgai trunkančių ginčų, susijusių su turto padalijimu ar vaikų priežiūra. Tai atskleidžia būtinybę tobulinti mediacijos bei kitų alternatyvių ginčų sprendimo būdų taikymą šeimos bylose, siekiant užtikrinti efektyvesnį ir mažiau traumuojantį procesą tiek sutuoktiniams, tiek jų vaikams. Kadangi tėvo ir motinos teisės bei pareigos savo vaikams yra lygios – nepriklausomai nuo to, ar vaikas gimė susituokusiems, ar nesusituokusiems tėvams – santuokos nutraukimas, jos pripažinimas negaliojančia ar tėvų gyvenimas skyrium nekeičia šios pamatinės nuostatos. Net jei teismo sprendimu vaiko gyvenamoji vieta nustatoma su vienu iš tėvų (CK 3.156 straipsnis), abu tėvai išlieka vienodai atsakingi už vaiko auklėjimą, priežiūrą, sveikatos apsaugą bei išlaikymą (CK 3.155 straipsnio 2 dalis) (Vilniaus apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2022 m. kovo 1 d. nutartis civilinėje byloje).

Santuokos nutraukimas Estijoje. Estijos santuokos nutraukimą reglamentuoja Šeimos teisės įstatymas (est. *Perekonnaseadus*, ang. *Family Law Act*), įsigaliojęs nuo 2010 m. liepos 1 d. Santuoka nutraukiama dviem pagrindiniais būdais: santuokos nutraukimas bendru sutuoktinių sutarimu (notaro arba civilinės metrikacijos tvarka) arba teismo sprendimu (6 skyriaus 64 – 67 str.). 64¹ str. yra nurodyta, kad notaras gali nutraukti santuoką bendru sutuoktinių sutikimu, pateikus rašytinį prašymą. Estijoje notarinė procedūra yra ženkliai greitesnė – notaras patvirtina prašymą ir, praėjus 30 dienų

apmąstymo laikotarpiui, jei nei viena pusė jo neatsiima, santuoka nutraukiama. Visa procedūra dažniausiai trunka 1 – 1,5 mėn. Prie proceso operatyvumo prisideda ir nuo 2024 m. gruodžio 1 d. Estijoje įdiegta e-skyrybų sistema, kuri leidžia poroms pateikti skyrybų prašymą internetu per gyventojų registro portalą. Ši paslauga supaprastina procesą, reikalaujant tik vieno fizinio susitikimo su civilinės metrikacijos skyriumi. Ankstyvi duomenys rodo, kad apie pusę skyrybų prašymų dabar pateikiami elektroniniu būdu⁸.

Lietuvoje, net jei sutuoktiniai sutaria dėl skyrybų, jei yra vaikų – būtina teismo nutartis. Tokiais atvejais procesas gali trukti 3–6 mėn. ar ilgiau, ypač jei nagrinėjami klausimai dėl vaikų globos ar turto padalijimo (CK 3.54 str.) (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. kovo 10 d. nutartis civilinėje byloje). Nutraukiant santuoką notarinio būdu paprastai yra skiriamas 30 dienų laikotarpis, kuris leidžia sutuoktiniams apsvarstyti savo sprendimą prieš galutinį nutraukimą.

Lyginant šias dvi sistemas, matyti, kad Estijoje pirmenybė teikiama supaprastintoms procedūroms. Notarinis skyrybų modelis leidžia sutuoktiniams sutartinai ir gana greitai nutraukti santuoką, suteikiant vos 30 dienų laikotarpį sprendimo apmąstymui. Lietuvoje, priešingai, net ir esant sutarimui, teismo dalyvavimas išlieka būtinas daugeliu atvejų, o tai reikšmingai prailgina procesą. Be to, Estijoje notarų atliekama procedūra yra labiau administracinė, o Lietuvoje teismo nagrinėjimas užtikrina detalesnį reikalavimų ir aplinkybių vertinimą, tačiau kartu padidina proceso sudėtingumą ir trukmę. Taigi, palyginimas atskleidžia esminius skirtumus – Estijoje akcentuojamas greitis ir paprastumas, o Lietuvoje prioritetas teikiamas detalesniam bylos nagrinėjimui ir teisinių procedūrų išsamumui.

Santuokos nutraukimas Vokietijoje. Vokietijoje santuokos nutraukimą reglamentuoja Vokietijos civilinis kodeksas (vok. *Bürgerliches Gesetzbuch*; toliau – BGB) ir Civilinio proceso kodeksas (vok. *Zivilprozessordnung*; toliau – ZPO). Reglamentuota, kad santuoka gali būti nutraukta, jei ji iširo. Santuoka laikoma iširusia, jeigu sutuoktiniai nebegyvena kartu ir negalima tikėtis, kad sutuoktiniai ją atkurs. Jeigu sutuoktiniai gyvena skyrium mažiau nei vienus metus, santuoka gali būti nutraukta tik tuo atveju, jeigu dėl priežasčių, kurios priklauso nuo kito sutuoktinio, santuokos tęsimas pareiškėjui sukeltų nepagrįstų sunkumų (BGB 1565 str. 1–2 d.). Galioja neginčijama prezumpcija, kad santuoka iširo, jei sutuoktiniai gyvena atskirai vienerius metus ir abu sutuoktiniai pateikia prašymą nutraukti santuoką arba atsakovas sutinka nutraukti santuoką. Taip pat santuoka laikoma iširusia, jeigu sutuoktiniai gyvena skyrium trejus metus (BGB 1566 str. 1–2 d.).

⁸ https://e-estonia.com/e-divorce-completes-the-estonian-digital-state/?utm_source=chatgpt.com

Tai reiškia, kad Vokietijos teisėje santuokos iširimas yra pagrindinė ir būtina sąlyga santuokos nutraukimui, o jos egzistavimas įrodinėjamas per skyrium gyvenimo trukmę ir sutuoktinių valią.

Atskiru gyvenimu laikoma, kai sutuoktiniai gyvenantys atskirai, neturi namų ūkio bendrijos ir vienas iš sutuoktinių nenori jos sukurti, nes nepripažįsta santuokinės bendrijos. Buitinė bendrystė taip pat nutrūksta, jei sutuoktiniai gyvena atskirai santuokiniame būste. Gyvenimas kartu trumpesnę laiką siekiant sutuoktinius sutaukinti nenutraukia ir nesustabdo 1566 straipsnyje nurodytų terminų (BGB 1567 str. 1–2 d.).

Taigi, pastebėtini šie santuokos nutraukimo skirtumai lyginant Lietuvą su Vokietija:

- 1) Vokietijoje galioja griežtai nustatyti gyvenimo skyrium laikotarpiai (vieneri arba treji metai), kurių laikymasis yra būtinas sprendžiant dėl santuokos iširimo. Lietuvoje pagrindiniu kriterijumi išlieka faktinis iširimo konstatavimas (CK 3.53 str. 1 d.), tačiau CK 3.53 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta prezumpcija, kad santuoka laikoma iširusia, jei sutuoktiniai gyvena skyrium trejus metus.
- 2) Vokietijoje santuokos iširimas laikomas aiškiai apibrėžta teisine prielaida, detaliam reglamentuota Civiliniame kodekse, o Lietuvoje santuokos iširimo faktas vertinamas individualiai teismų praktikoje, remiantis faktais ir byloje pateiktais įrodymais (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. gruodžio 10 d. nutartis civilinėje byloje).
- 3) Terminų laikymasis Vokietijoje yra būtina sąlyga santuokos iširimo procese, o Lietuvoje, nors terminų formalus laikymasis nėra absoliutus reikalavimas, CK 3.53 straipsnio 2 dalyje nustatyta trejų metų gyvenimo skyrium prezumpcija, kurią taikant teismams paprasčiau konstatuoti santuokos iširimą.

3.2.1. Santuokos nutraukimas abiejų sutuoktinių bendru sutikimu

Abiejų sutuoktinių sutarimu santuoka gali būti nutraukiama, jei yra visos šios sąlygos: nuo santuokos sudarymo yra praėję daugiau nei vieneri metai; abu sutuoktiniai yra sudarę sutartį dėl santuokos nutraukimo pasekmių (turto padalijimo, vaikų išlaikymo ir pan.); abu sutuoktiniai yra visiškai veiksnūs šioje srityje (CK 3.51 str. 1 d. 1-3 p.). Santuoka nutraukiama supaprastinto proceso tvarka (CK 3.51 str. 2 d.).

Manytina, jog reikalavimas, kad nuo santuokos sudarymo būtų praėję daugiau nei vieneri metai, gali būti per ilgas tiems sutuoktiniams, kurių santykiai faktiškai iširo per trumpesnę laiką. Tai vėluoja procesą ir pratęsia konfliktą.

Reikalavimas sudaryti sutartį dėl santuokos nutraukimo pasekmių taip pat gali būti sudėtingas. Sutuoktiniai be teisininko pagalbos gali nesuprasti visų pasekmių, todėl kyla

rizika netinkamai sureguliuoti svarbius klausimus. Tokiu atveju būtina užtikrinti, kad sutuoktiniai visiškai supranta sutarties turinį ir iš jo kylančias teises pasekmes.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra išaiškinęs, kad esant atvejams, kai teismui pateikiama sutartis, kuria iš esmės visas turtas paliekamas vienam sutuoktiniui, kitam neskiriant jokios kompensacijos, teismas yra įpareigotas patikrinti ar tokia sutartis neprieštarauja imperatyviosioms teisės normoms, nepažeidžia vieno sutuoktinio ar kitų asmenų teisių ir teisėtų interesų, taip pat išsiaiškinti dėl kokių aplinkybių tarp sutuoktinių bendroji jungtinė nuosavybė dalijama nevienodai (nukrypstant nuo bendro turto lygių dalių principo) (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. sausio 12 d. nutartis civilinėje byloje).

Pažymėtina, kad nuo 2023 m. sausio 1 d. santuokos nutraukimas abiejų sutuoktinių bendru sutikimu, kai sutuoktiniai neturi nepilnamečių vaikų, buvo perduotas spręsti ne teismine tvarka notarams (CK 3.51 str. 3 d.). Tai autorės nuomone yra pozityvus pakeitimas, kuris turėtų ne tik sumažinti teismų darbo krūvį, bet ir, svarbiausia, leisti sutuoktiniams nutraukti santuoką efektyviai ir greitai. Tiesa, tuomet jau notarui kyla pareiga būti aktyviam ir nustatyti, kad sutuoktiniai supranta sutarties dėl teisinių pasekmių turinį, notaras turi išsiaiškinti santuokos nutraukimo aplinkybes, įsitikinti ar sutartis neprieštarauja viešajai tvarkai ir ar nepažeidžia vieno iš sutuoktinių teisių ir pareigų.

Taigi, nors supaprastinta nutraukimo abiejų sutuoktinių sutikimu procedūra ženkliai palengvino ištuoką ir nukreipė dalį bylų notarams, ji susiduria su iššūkiais: ilgas vienerių metų terminas, sudėtingos sutarties dėl pasekmių formos. Sutrumpinus terminą, ir, pavyzdžiui, įvedus standartizuotus sutarties šablonus, procedūra taptų dar greitesnė, pigesnė ir mažiau konfliktiška.

3.2.2. Santuokos nutraukimas vieno sutuoktinio prašymu

LR CK yra numatyti keturi atvejai, kai santuoka vieno sutuoktinio prašymu gali būti nutraukta supaprastinta tvarka, t. y. ypatingąja teise. Santuoka vieno sutuoktinio prašymu, kuris paduodamas pareiškėjo gyvenamosios vietos apylinkės teismui, gali būti nutraukta esant bent vienai iš šių sąlygų: sutuoktiniai gyvena skyrium (separacija) daugiau nei vienerius metus; vienas sutuoktinis po santuokos sudarymo teismo sprendimu pripažintas neveiksniu šioje srityje ar ribotai veiksnis šioje srityje; vienas sutuoktinis teismo sprendimu pripažintas nežinia kur esančiu; vienas sutuoktinis atlieka laisvės atėmimo bausmę ilgiau nei vienerius metus už netyčinį nusikaltimą (CK 3.55 str. 1 d.).

Visais šiais atvejais svarbiausia tai, kad nėra keliamas kito sutuoktinio kaltės klausimas, tačiau dėl vienokių ar kitokių priežasčių sutuoktiniams nėra galimybės susitarti dėl santuokos nutraukimo padarinių ir negalima nutraukti bendru sutarimu.

LR CK numatyta galimybė teikti prašymą ne tik pačiam sutuoktiniui, bet ir pripažinto veiksniu sutuoktinio globėjo, globos ir rūpybos institucijos ar prokuroro galimybė inicijuoti ištuokos bylą (CK 3.55 str. 2 d.)

Prašyme turi būti nurodytas vienas iš kodekso 3.55 str. 1 dalyje numatytų santuokos nutraukimo pagrindų, privalo būti nurodyta, kaip pareiškėjas įvykdys savo pareigas kitam sutuoktiniui ir nepilnamečiams vaikams, taip pat turi būti nurodyti Civilinio proceso kodekse numatyti duomenys (CK 3.56 str. 1-3 d.). Jeigu byla nagrinėjama dėl santuokos nutraukimo pagal vieno sutuoktinio prašymą, CK 3.54 straipsnyje numatytos taikinimo priemonės netaikomos. Teismas, atsižvelgdamas į vieno sutuoktinio amžių, santuokos trukmę, sutuoktinių nepilnamečių vaikų interesus, gali atsisakyti nutraukti santuoką, jeigu santuokos nutraukimas padarytų esminės turtinės ar neturtinės žalos vienam sutuoktiniui ar jų nepilnamečiams vaikams. Kitas sutuoktinis arba jo globėjas turi teisę pareikšti, kad santuoka iširo dėl prašymą padavusio sutuoktinio kaltės, ir reikalauti, kad teismas santuoką nutrauktų dėl pareiškėjo kaltės. Jeigu tokį prašymą teismas pripažįsta pagrįstu, santuoka nutraukiama konstatuojant, kad ji iširo dėl santuokos nutraukimą inicijavusio sutuoktinio kaltės (CK 3.57 str. 2-4 d.).

Nutraukiant santuoką vieno sutuoktinio prašymu, sutuoktiniai yra atleidžiami nuo žyminio mokesčio ir kitų bylinėjimosi išlaidų mokėjimo (CPK 83 str. 1 d. 12 p.)

Nutraukiant santuoką vieno sutuoktinio prašymu yra privalomas globos (rūpybos) institucijos dalyvavimas, jeigu vienas sutuoktinis yra neveiksnus arba ribotai veiksnus šioje srityje, globos (rūpybos) institucija privalo pateikti teismui išvadą dėl neveiksnaus šioje srityje ar ribotai veiksnaus šioje srityje sutuoktinio turtinių teisių užtikrinimo netrukus santuoką (CK 3.58 str.).

Teismas nutraukdamas santuoką aptariamu būdu išsprendžia šiuos klausimus: nustato sutuoktinių nepilnamečių vaikų gyvenamąją vietą; dalyvavimo juos auklėjant ir nepilnamečių vaikų bendravimo su skyrium gyvenančiu tėvu (motina) tvarką ir išsprendžia sutuoktinių nepilnamečių vaikų išlaikymo, taip pat vieno sutuoktinio išlaikymo bei jų bendro turto padalijimo klausimus, išskyrus atvejus, kai turtas padalytas bendru sutuoktinių susitarimu, patvirtintu notarine tvarka (CK 3.59 str.).

Aptartas teisinis reglamentavimas turi tam tikrų probleminių aspektų, tarp kurių, manytina, yra:

- 1) Griežtai apibrėžti supaprastintos tvarkos pagrindai: CK įtvirtinti keturi konkretūs pagrindai gali neapimti kitų realių atvejų, kai santuoka iširo be bendro susitarimo, tačiau neatitinka nė vienos iš sąlygų.
- 2) Kito sutuoktinio teisės ir apsauga: kadangi nėra taikomos taikinimo priemonės, o kitam sutuoktiniui lieka tik galimybė pareikšti, jog santuoka iširo dėl pareiškėjo kaltės, tai gali apriboti galimybes spręsti ginčus konstruktyviai ir taikiai, ypač kai šeimoje yra nepilnamečių vaikų.
- 3) Teismo diskrecija ir vaiko interesai: nors teismas gali atsisakyti taikyti supaprastintą tvarką, jei nutraukimas padarytų esminę žalą vienam sutuoktiniui ar vaikams, nėra aiškių kriterijų, kas yra „esminė žala“. Tai palieka plačią diskreciją, galinčią lemti nevienodą praktikos taikymą.
- 4) Procesinės garantijos neveiksniams sutuoktiniams: neveiksnaus ar ribotai veiksniaus sutuoktinio interesus ginanti globa (rūpybos) institucija privalo dalyvauti (CK 3.58), tačiau praktikoje gali trūkti resursų ar specializuotos kompetencijos tinkamai atstovauti tokio sutuoktinio interesams.
- 5) Visapusiškas padarinių reguliavimas: CK 3.59 str. numato, kad supaprastintoje byloje sprendžiami visi pagrindiniai padariniai (vaiko gyvenamoji vieta, išlaikymas, turto padalijimas). Tai sukuria riziką, kad skubotai priimti sprendimai nepakankamai atsižvelgs į visų interesų suderinimą.

Taigi, supaprastinta santuokos nutraukimo procedūra pagal CK 3.55–3.59 str. suteikia galimybę greičiau nutraukti santuoką be kaltės, kai egzistuoja aiškiai įstatyme įtvirtinti pagrindai. Tačiau reglamentavimas kelia riziką nevienodai taikyti procedūrą ir nepakankamai apsaugoti silpnesniųjų šalių bei vaikų interesus. Supaprastinta tvarka gali užtikrinti spartesnę bylos baigimą, bet tuo pačiu gali stokoti pakankamų mechanizmų konfliktų sušvelninimui ir visapusiškam padarinių vertinimui.

3.2.3. Santuokos nutraukimas dėl sutuoktinio (sutuoktinių) kaltės

Sutuoktinis gali reikalauti nutraukti santuoką dėl kito sutuoktinio kaltės. Sutuoktinis pripažįstamas kaltu dėl santuokos iširimo, jeigu jis iš esmės pažeidė savo kaip sutuoktinio pareigas ir dėl to bendras sutuoktinių gyvenimas tapo negalimas (CK 3.60 straipsnio 2 dalis). Preziumuojama, kad santuoka iširo dėl kito sutuoktinio kaltės, jeigu jis yra nuteisiamas už tyčinį nusikaltimą arba yra neištikimas, arba žiauriai elgiasi su kitu sutuoktiniu ar šeimos nariais, arba paliko šeimą ir daugiau kaip vienerius metus visiškai ja nesirūpina (CK 3.60 straipsnio 3 dalis).

Santuokos iširimą gali lemti netinkamas abiejų sutuoktinių pareigų vykdymas: neatsakingas požiūris į šeimą, nepagarba vienas kitam, nenoras stengtis, kad šeima būtų išsaugota, neigiamas nusistatymas vienas kito atžvilgiu, bendro intereso dėl šeimos gerovės nebuvimas, nuolatiniai konfliktai. Byloje nustatytos tokio pobūdžio aplinkybės gali sudaryti pagrindą konstatuoti, kad dėl santuokos nutrūkimo kalti abu sutuoktiniai (žr., pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. vasario 27 d. nutartis civilinėje byloje). Nustačius, jog santuoka iširo dėl abiejų sutuoktinių kaltės, aplinkybė, kad galbūt vieno sutuoktinio kaltė (jos laipsnis) dėl santuokos nutraukimo didesnė nei kito sutuoktinio, neturi įtakos išvadai dėl abiejų sutuoktinių kaltės buvimo (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. vasario 19 d. nutartis civilinėje byloje).

CK 3.60 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad sutuoktinis pripažįstamas kaltu dėl santuokos iširimo, jeigu jis iš esmės pažeidė savo, kaip sutuoktinio, pareigas, nustatytas CK trečiojoje knygoje, ir dėl to bendras sutuoktinių gyvenimas tapo negalimas. Esminės sutuoktinių tarpusavio pareigos įtvirtintos CK 3.27 straipsnyje – sutuoktiniai privalo būti vienas kitam lojalūs ir vienas kitą gerbti, taip pat vienas kitą remti moraliai bei materialiai ir, atsižvelgiant į kiekvieno jų galimybes, prisidėti prie bendrų šeimos ar kito sutuoktinio poreikių tenkinimo, o CK 3.30 straipsnyje išdėstytos sutuoktinių pareigos išlaikyti ir auklėti savo nepilnamečius vaikus. CK 3.60 straipsnio 3 dalyje išvardytos teisinės prezumpcijos, kai pripažįstama, kad santuoka iširo dėl sutuoktinio kaltės. Esminiu sutuoktinio pareigų pažeidimu pripažintinas sutuoktinio elgesys, kuris nepriimtinas teisės ir moralės požiūriu (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. balandžio 10 d. nutartis civilinėje byloje).

Nors pagal CK 3.60 straipsnio 3 dalį sutuoktinio kaltė dėl santuokos iširimo yra preziumuojama, tačiau šiais atvejais vienam sutuoktiniui tenka įrodyti faktą, su kuriuo siejama kito sutuoktinio kaltės prezumpcija. Tuo atveju, kai sutuoktinis, dėl kurio kaltės kitas sutuoktinis įrodo faktines aplinkybes, su kuriuo įstatymas sieja kaltės prezumpciją, pateikia įrodymų ir nurodo faktines aplinkybes, kad santuoka realiai iširo ne dėl šių priežasčių (su kuriomis įstatymas sieja santuokos iširimo kaltės prezumpciją), tai pirmajam sutuoktiniui tenka taip pat pareiga įrodyti, kad santuoka iširo būtent dėl šių priežasčių. Teismui nustatant, kokios priežastys lėmė santuokos iširimą, turi būti atsižvelgta į sutuoktinių tarpusavio santykius iki faktinio santuokos iširimo, kiekvieno iš sutuoktinių elgesį dėl santuokos išsaugojimo pablogėjus tarpusavio santykiams ir kitas reikšmingas objektyvias bei subjektyvias aplinkybes (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. sausio 25 d. nutartis civilinėje byloje; 2016 m. vasario 19 d. nutartis civilinėje byloje).

Įvertinus aptartą reglamentavimą ir kasacinio teismo išaiškinimus, reikėtų identifikuoti bent keletą probleminių apsektų:

- 1) Kaltės įrodinėjimo našta – nors ir egzistuoja tam tikros kaltės prezumpcijos, realiai praktikoje įrodyti kito sutuoktinio kaltę gali būti sudėtinga, ypač kai trūksta tiesioginių įrodymų (pvz., neištikimybės ar smurto faktai dažnai lieka „už uždurų durų“).
- 2) Suteikiama neproporcingai didelė reikšmė ir svarba kaltei – nors kaltė įtakoja tik kai kuriuos su skyrybomis susijusius aspektus (pvz., neturtinės žalos priteisimą), vis dar yra nemažai atvejų, kai siekis „įrodyti kaltę“ tampa pagrindiniu procesu tikslu, vedančiu prie dar didesnio konflikto eskalavimo tarp sutuoktinių.
- 3) Iš to seka ir problema, jog suteikiamas nepakankamas dėmesys vaikų interesams – ginčai dėl kaltės dažnai nustelbia vaikų gerovės klausimus, nors jų apsauga turėtų būti prioritetinga.

Nors šioms problemoms spręsti Lietuvos teisinėje sistemoje yra tam tikrų instrumentų – pavyzdžiui, vaiko interesų prioritetas ir mediacija, – tačiau galima būtų apsvarstyti ir galimybę apskritai atsisakyti santuokos nutraukimo dėl kaltės. Galima būtų remtis Vokietijos pavyzdžiu, kadangi Vokietijos teisėje pripažįstamas tik vienas santuokos nutraukimo pagrindas – santuokos iširimas. Santuokos nutraukimo dėl vieno iš sutuoktinių kaltės nėra⁹.

Taigi, Lietuvos teisėje santuoka gali būti nutraukta dėl vieno iš sutuoktinių kaltės, jei jis iš esmės pažeidė savo, kaip sutuoktinio, pareigas, o dėl to bendras gyvenimas tapo nebeįmanomas. Įstatymas nustato kaltės prezumpcijas, tačiau praktikoje kaltės įrodinėjimas dažnai yra sudėtingas – trūksta įrodymų, o procesas gali virsti konfliktišku kaltinimų ieškojimu, užgožiančiu tikruosius santuokos iširimo motyvus ir vaikų gerovę. Be to, suteikiama neproporcingai didelė reikšmė kaltės klausimui, nors tai daro įtaką tik ribotiems skyrybų aspektams, o pagrindinis dėmesys turėtų būti skiriamas konstruktyviam išsiskyrimui ir vaikų interesų apsaugai. Atsižvelgiant į tai, būtų tikslinga svarstyti galimybę atsisakyti kaltės pagrindu grindžiamo santuokos nutraukimo instituto. Tokia kryptis atitiktų Vokietijos modelį, kuriame vienintelis skyrybų pagrindas yra santuokos iširimas, konstatuojamas objektyviai, remiantis atskirai gyvenimo trukme ir nesant realios galimybės atkurti santuoką. Toks modelis užtikrina mažiau konfliktišką procesą, spartesnę bylos nagrinėjimą bei geresnę emocinę apsaugą šeimos nariams, ypač vaikams.

⁹ https://e-justice.europa.eu/topics/family-matters-inheritance/divorce-and-legal-separation/de_lt?GERMANY=&member=1.

3.2. Vaikų globos ir gyvenamosios vietos nustatymo atvejai

3.2.1. Vaikų globos nustatymas

Vaiko globos (rūpybos) nustatymą reglamentuoja Civilinis kodeksas. Globa nustatoma vaikams, kurie neturi keturiolikos metų. Rūpyba nustatoma vaikams, sulaukusiams keturiolikos metų. Vaiko globos (rūpybos) rūšys yra laikinoji globa (rūpyba) ir nuolatinė globa (rūpyba). Vaiko globos (rūpybos) formos yra globa (rūpyba) šeimoje, globa (rūpyba) šeimynoje, globa (rūpyba) globos centre ir globa (rūpyba) vaikų globos institucijoje.

Vaiko laikinoji globa (rūpyba) – laikinai be tėvų globos likusio vaiko priežiūra, auklėjimas, jo teisių ir teisėtų interesų atstovavimas bei gynimas šeimoje, šeimynoje, globos centre ar vaikų globos (rūpybos) institucijoje. Vaiko laikinosios globos (rūpybos) tikslas – grąžinti vaiką į šeimą.

Vaiko globa (rūpyba) – likusio be tėvų globos vaiko, įstatymų nustatyta tvarka patikėto fiziniam asmeniui (šeimai, šeimynai), priežiūra, auklėjimas ir ugdymas, kitų jam tinkamų dvasiškai ir fiziškai augti sąlygų sudarymas ir palaikymas, jo asmeninių, turtinių teisių bei teisėtų interesų gynimas ir atstovavimas jiems (Dėl Pagalbos pinigų vaikus globojančioms (rūpinančioms) šeimoms bei šeimynoms skyrimo ir mokėjimo tvarkos aprašo patvirtinimo).

Pagal CK įtvirtintą teisinį reguliavimą, siekiant įgyvendinti, apsaugoti ir apginti vaiko, kuris neturi keturiolikos metų ir kuris laikinai liko be tėvų globos ir siekiama jį grąžinti į šeimą arba kuris liko be tėvų globos ir negali grįžti į savo šeimą, interesus, *inter alia* užtikrinti jo auklėjimą ir priežiūrą aplinkoje, kurioje jis galėtų saugiai tinkamai augti, vystytis ir tobulėti, nustatoma vaiko globa (laikinoji arba nuolatinė) *inter alia* šeimoje, be kita ko, šiems tikslams įgyvendinti paskiriamas vaiko globėjas; visais atvejais nustatant globą (laikinają ar nuolatinę), *inter alia* skiriant globėją, vadovaujamasi, be kita ko, geriausių vaiko interesų pirmumu, o pirmumo teisė tapti globėjais suteikiama vaiko giminaičiams ir kitiems su vaiku emociniais ryšiais susijusiems asmenims, jeigu tai atitinka vaiko interesus.

Vaiko globa (rūpyba) vaikų globos institucijoje gali būti nustatyta tik išimtiniais atvejais, kai nėra galimybės jo globoti (rūpinti) šeimoje, globos centre arba šeimynoje, o vaiko iki trejų metų globa – tik esant bent vienai iš Civilinio kodekso 3.261 straipsnio 2 dalyje nustatytų priežasčių ir pritarus Tarnybai.

Globėjas (rūpintojas) vaiko globėju (rūpintoju) skiriamas Civilinio kodekso ir Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso nustatyta tvarka. Globėjas (rūpintojas) globoja

(rūpina) vaiką savo gyvenamojoje vietoje, natūralioje šeimos aplinkoje ir įgyvendina Civiliniame kodekse numatytas globėjo (rūpintojo) teises bei pareigas.

Vaiko nuolatinė globa (rūpyba) nustatoma teismo nutartimi pagal rajono (miesto) valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos arba prokuroro pareiškimą (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis civilinėje byloje). Vaikui nuolatinė globa (rūpyba) nustatoma, kai vaiko:

- 1) abu tėvai arba turėtas vienintelis iš tėvų yra miręs;
- 2) abu tėvai arba turėtas vienintelis iš tėvų teismo paskelbti mirusiais arba pripažinti nežinia kur esančiais;
- 3) vaikas įstatymų nustatyta tvarka atskirtas nuo tėvų;
- 4) tėvystės ar artimos giminystės ryšiai nuo vaiko radimo dienos nenustatyti per tris mėnesius;
- 5) tėvai arba turimas vienintelis iš tėvų nustatyta tvarka pripažinti neveiksniais šioje srityje.

Vaiko globos (rūpybos) teisinis reguliavimas Lietuvoje apima tiek laikinąją, tiek nuolatinę globą, tačiau ši sistema susiduria su keliais svarbiais iššūkiais. Pirma, pasirenkant globos formą, reikia atidžiai įvertinti, kas geriausiai atitinka vaiko interesus, ypač kai kalbama apie globą institucijose. Antra, globėjo pasirinkimas taip pat kelia problemas, nes gali kilti sunkumų užtikrinant, kad globėjas tikrai užtikrins vaiko gerovę ir saugumą. Trečia, laikinoji globa, kurios tikslas – grąžinti vaiką į šeimą, gali būti sudėtinga dėl šeimos aplinkybių, todėl būtinas atsargus požiūris į vaiko sugrąžinimą. Ketvirta, nuolatinės globos paskyrimas ir tėvų neveiknumo pripažinimas kelia klausimų dėl teisingo sprendimo priėmimo, kad nebūtų pažeisti vaiko interesai. Visos šios problemos reikalauja nuodugnaus teisinio vertinimo, kad būtų pasiektas geriausias vaiko interesų užtikrinimas.

3.2.2. Vaikų gyvenamosios vietos nustatymas

Kai tėvas ir motina gyvena skyrium, vaiko gyvenamoji vieta nustatoma tėvų susitarimu. Jei kyla ginčas tarp tėvų dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo, vaiko gyvenamoji vieta teismo sprendimu nustatoma su vienu iš tėvų (CK 3.169 straipsnio 1-2 dalys).

Kreiptis į teismą dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo gali bet kuris iš vaiko tėvų, o taip pat nepilnamečių tėvų, neturinčių visiško veiknumo, tėvai, globėjai (rūpintojai). Teismas ginčą išsprendžia vadovaudamasis vaiko interesais, atsižvelgdamas į vaiko norą, išskyrus atvejus, kai vaiko noras prieštarauja jo interesams (CK.3.174 straipsnio 1-2 dalys).

Nustatant vaiko gyvenamąją vietą su vienu iš tėvų, svarbu yra tai, jog tėvas ar motina, negyvenantys kartu su vaiku, turi tokias pačias teises ir pareigas vaikui, įskaitant ir bendrauti su vaiku bei dalyvauti jį auklėjant, jeigu teismo nenustatyta kitaip (CK 3.161 straipsnio 3 dalis, 3.170 straipsnio 1 dalis) (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. spalio 24 d. nutartis civilinėje byloje).

Tam tikrais atvejais gali susiklostyti situacijos, kai dėl aplinkybių pasikeitimo teismo nustatyta vaiko gyvenamoji vieta su vienu iš tėvų turi būti pakeista. Koks aplinkybių, dėl kurių buvo nustatyta vaiko gyvenamoji vieta su vienu iš tėvų, pasikeitimas vertintinas kaip sudarantis pakankamą pagrindą spręsti klausimą dėl vaiko gyvenamosios vietos pakeitimo, įstatyme nenustatyta, tačiau vystoma kasacinio teismo praktikoje pateikiant to pavyzdžių: tėvo, su kuriuo gyvena vaikas, elgesio, materialiosios padėties pasikeitimas, pablogėjęs vaiko auklėjimas, kito iš tėvų materialiosios padėties pagerėjimas (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. kovo 19 d. nutartis civilinėje byloje); vaiko norų pasikeitimas (atsižvelgiant į vaiko amžių ir brandumą) (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. vasario 5 d. nutartis civilinėje byloje); kitos aplinkybės, dėl kurių esminio pasikeitimo sprendžiama kiekvienoje konkrečioje byloje.

Teismas, sprenddamas vaiko gyvenamosios vietos nustatymo klausimą, be kitų aplinkybių, turi įvertinti kiekvieno iš tėvų pastangas bei galimybes užtikrinti teisės normose įtvirtintų pagrindinių vaiko teisių ir pareigų įgyvendinimą, kiekvieno tėvo šeimos aplinkos sąlygas. Aiškindamasis šeimos aplinkos sąlygas, teismas turi nustatyti vaiko santykius su kiekvienu iš tėvų, šių dorovinius ir kitokius asmenybės bruožus, požiūrį į vaiko auklėjimą, augimą ir tobulėjimą, dalyvavimą jį išlaikant ir prižiūrint iki ginčo atsiradimo, galimybes sudaryti jam tinkamas gyvenimo, auklėjimo ir raidos sąlygas (įvertinant tėvų darbo pobūdį, darbo režimą, turtinę tėvų padėtį) ir kt. (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. vasario 8 d. nutartis civilinėje byloje; 2012 m. gruodžio 14 d. nutartis civilinėje byloje; 2013 m. balandžio 26 d. nutartis civilinėje byloje).

Taigi, iš ties vaiko gyvenamosios vietos nustatymas yra labai subjektyvus. Pavyzdžiui, kokie yra tėvo asmenybės bruožai ir ar jie yra doroviniai kiekvienas teisėjas vertina pagal savo vidinį įsitikinimą, kadangi tokio vertinamojo kriterijaus neįmanoma konkrečiai apibrėžti. Taip pat tam tikra problematika ižvelgiama ir dėl vaiko norų, kadangi vaiko norai ir teismo įsitikinimu teisingiausi sprendimai nustatant gyvenamąją vietą gali būti nesuderinami. Neabejotinai sudėtinga įvertinti ilgalaikius vaiko interesus, o ir vaiko norai turi būti vertinami kritiškai – ar tai impulsyvūs norai, ar vienas iš tėvų „manipuliatyviai“ nedaro įtakos vaiko „norams“ ir kita.

Todėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymas, ypač kai tėvai gyvena skyrium, yra sudėtingas teisinis procesas, kuriame svarbiausi yra vaiko interesai. Nors teismas turi aiškiai apibrėžtą pareigą rūpintis vaiko gerove, sprendimų priėmimo procesas gali būti komplikotas dėl subjektyvumo vertinant tėvų elgesį, jų galimybes ir aplinkybes. Problematika kyla dėl to, kad nėra vieno aiškaus ir universalaus kriterijaus, pagal kurį būtų nustatytos aplinkybės, leidžiančios keisti vaiko gyvenamąją vietą. Be to, tėvų teisės ir pareigos gali tapti sudėtingos, kai vienas iš jų nesugeba vykdyti savo atsakomybės. Teismas privalo užtikrinti, kad jo sprendimai būtų teisingi ir subalansuoti, o vaiko gerovė būtų prioritetas, tačiau tokie sprendimai kartais gali sukelti praktinių iššūkių dėl skirtingų vertinimų ir netikėtai pasikeitusių aplinkybių.

3.3. Tėvystės nustatymas ar nugincijimas

3.3.1. Tėvystės nustatymas

Nors dažniausiai ginčai kyla dėl tėvystės nustatymo, tiek tėvystės, tiek motinystės nustatymas yra reglamentuojamas tomis pačiomis CPK, CK normomis.

Tais atvejais, kai vaikas gimsta nesusituokusiai motinai ir tėvystė nėra pripažinta, tėvystę nustatyti gali teismas (CK 3.146 straipsnio 1 dalis). Teismas nagrinėja bylą dėl tėvystės nustatymo tik esant ginčui tarp šalių (CPK 387 straipsnio 1 dalis). Tokiais atvejais ieškinį gali pareikšti tiek vyras, laikantis save vaiko tėvu (atsakovai tokiu atveju yra vaikas ir jo motina), tiek vaiko motina (o taip pat vaikas, įgijęs visišką veiksnumą, vaiko globėjas (rūpintojas), valstybinė vaikų teisių apsaugos institucija arba mirusio vaiko palikuonys), kai vaiko tėvas atsisako pripažinti tėvystę pareiškimu dėl tėvystės pripažinimo arba kai vaiko tėvas mirė (CK 3.147 straipsnio 1-2 dalys).

Ieškinys yra pareiškiamas pagal ieškovo arba atsakovo gyvenamąją vietą, o jam yra taikomi bendrieji procesinių dokumentų turiniui keliami reikalavimai bei reikalavimas nurodyti duomenis apie vaiką, dėl kurio tėvystės kilo ginčas (CPK 387 straipsnio 2-3 dalys).

Prašant nustatyti tėvystę, taip pat gali būti formuojamas ir reikalavimas dėl vaiko išlaikymo (CPK 387 straipsnio 5 dalis), jeigu toks poreikis egzistuoja. Tai yra visiškai logiška teisės norma, kadangi nebūtų prasminga nustačius tėvystę inicijuoti atskirą civilinę bylą dėl vaiko išlaikymo. Tuo atveju, kai teismas nustato tėvystę, kartu nusprendžia ir dėl išlaikymo. Kai tėvystė nenustatoma, tai nėra tenkinamas ir reikalavimas nustatyti išlaikymą. Tiesa, kadangi teismas šeimos bylose gali būti aktyvus, šis aktyvumas

pasireiškia ir tuo, jog net ir nesant ieškovo reikalavimo dėl vaiko išlaikymo, teismas, nustatęs tėvystę, gali savo iniciatyva priteisti vaikui išlaikymą (CPK 392 straipsnio 1 dalis). Todėl nustatęs tėvystę teismas gali priteisti išlaikymą, paskirti vaiko tėvą (motiną) vaiko išlaikymui išieškomų lėšų tvarkytoju (-a), priteisti vaiko tėvui (motinai) išlaikymo įsiskolinimą, ir kt.

Nustačius tėvystę gali būti tenkinami ir kiti reikalavimai, pavyzdžiui, suteikti vaikui tėvo pavardę, nustatyti vaiko gyvenamąją vietą su vienu iš tėvų, nustatyti bendravimo su vaiku tvarką (Klaipėdos apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2024 m. rugpjūčio 20 d. nutartis civilinėje byloje). Tėvystė yra nustatoma vadovaujantis moksliniais įrodymais ir kitomis CPK numatytomis įrodymų priemonėmis. Tais atvejais, kai šalys atsisako ekspertizės, pagrindu tėvystei nustatyti gali būti įrodomieji faktai, patikimai patvirtinantys tėvystę: bendras vaiko motinos ir spėjamo vaiko tėvo gyvenimas iki vaiko gimimo, bendras vaiko auklėjimas ir (arba) išlaikymas, įrodymai, kurie patvirtina, kad atsakovas pripažino tėvystę, taip pat ir kiti įrodymai (CK 3.148 straipsnio 1 dalis, CPK 389 straipsnis). Tais atvejais, kai atsakovas atsisako ekspertizės, teismas gali taikyti *contra spoliatorem* taisyklę ir, atsižvelgdamas į bylos aplinkybes, tokį atsakovo atsakymą įvertinti kaip tėvystės įrodymą (CK 3.148 straipsnio 2 dalis).

Bylose dėl tėvystės nustatymo teismai vertina tokias aplinkybes kaip nėštumo trukmė, nėštumo skaičiuoklės rezultatai, vaiko gimimo diena, vaiko pradėjimo laikas, šalių paaiškinimais, šalių artimas bendravimas, kitų partnerių vaiko pradėjimo laiku (ne)turėjimas (Klaipėdos apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2024 m. rugpjūčio 20 d. nutartis civilinėje byloje).

Tam tikrais atvejais pradėta byla gali būti teismo nutraukiama. CPK įtvirtina du konkrečius atvejus: mirus vaikui, dėl kurio tėvystės nustatymo buvo pradėta byla, jei jis neturi palikuonių arba atsakovui pripažinus tėvystę (CPK 390 straipsnis).

Kai teismo sprendimu nustatoma tėvystė (atsakovą pripažinus vaiko tėvu, o vaiką – atsakovo vaiku) ir sprendimas įsiteisėja, teismas išsiunčia sprendimą vaiko gimimą įregistravusiai civilinės metrikacijos įstaigai (CK 3.147 straipsnio 3 dalis, CPK 392 straipsnio 2 dalis).

Taigi, tėvystė (motinystė) kilus ginčui yra nustatoma teismine tvarka, teismui įvertinus visus byloje surinktus įrodymus. Tais atvejais, kai atsakovas atsisako ekspertizės, ji nėra atliekama prievarta, tačiau leidžia teismui, įvertinus visų byloje nustatytų aplinkybių visumą, spręsti, jog atsakymas yra tėvystės pripažinimas.

3.3.2. Tėvystės (motinystės) nuginkijimas

Kaip yra nurodęs kasacinis teismas, kol nėra pripažinta, kad vaiko gimimo įrašė nurodyti neteisingi tėvų duomenys, asmenys, nurodyti vaiko gimimo įrašė kaip tėvai, jais ir laikomi nuo pat vaiko gimimo. Duomenis gimimo įrašė apie vaiko motiną ar tėvą leidžiama nuginkyti tik teismo tvarka (CK 3.149 straipsnio 1 dalis) (Aktualūs vaiko išlaikymo klausimai naujausioje, 2020).

Teismo tvarka nuginkyti tėvystę (motinystę) gali asmuo, vaiko gimimo akto įrašė įrašytas kaip vaiko motina ar tėvas, asmuo, vaiko gimimo įrašė neįrašytas kaip motina ar tėvas, bet laikantis save vaiko motina ar tėvu, nepilnamečio vyro, vaiko gimimo įrašė įrašyto kaip tėvas, tėvai ar globėjai (rūpintojai), vaikas, sulaukęs pilnametystės, ar nepilnametis, įgijęs visišką veiksnumą (CK 3.151 straipsnio 1 dalis).

Ieškinį dėl tėvystės (motinystės) nuginkijimo nagrinėja atsakovo gyvenamosios vietos apylinkės teismas (CPK 395 straipsnis). Be bendrųjų reikalavimų, keliamų procesinių dokumentų turiniui ir formai, ieškinyje turi būti nurodyta, kada ieškovas sužinojo apie ginčijamus duomenis, esamus vaiko gimimo liudijime, arba kada paaiškėjo aplinkybės, leidžiančios teigti, kad duomenys neatitinka tikrovės (CPK 396 straipsnis). Šis reikalavimas yra itin svarbus sprendžiant dėl ieškinio tenkinimo, kadangi tėvo elgesys yra vienas iš pagrindinių kriterijų, kurie yra vertinami tėvystės (motinystės) nuginkijimo bylose.

Tėvystės nuginkijimo instituto paskirtis nėra tik tiesos dėl biologinės kilmės konstatavimas, todėl, sprendžiant dėl tėvystės nuginkijimo, taip pat turi būti siekiama užtikrinti, kad vaikas neliktų be tėvo (CK 3.146 straipsnio 2 dalis).

Kasacinis teismas, pasisakydamas dėl tėvystės nuginkijimo, yra išaiškinęs, kad tėvystės nuginkijimas galimas tik esant svariame pagrindui, įvertinus jo galimą poveikį vaiko interesams. Tėvystė, pripažinta savanorišku pareiškimu, gali būti nuginkyta tik išimtiniais atvejais, pavyzdžiui, dėl to, kad save tėvu laikęs asmuo buvo apgautas sukčiaujant, priverstas pripažinti tėvystę ar suklydo dėl fakto, kuris jam nebuvo žinomas tuo metu, kai pripažino tėvystę, ir dėl kurio, esant tokioms pačioms aplinkybėms, galėjo suklysti bet kuris vidutiniškai protingas žmogus. Todėl asmuo, kuris žinojo nesantis vaiko biologiniu tėvu, bet pripažinęs tėvystę, iš esmės praranda galimybę vėliau ją nuginkyti, taip ginant šeimos santykių, tėvo ir vaiko santykių stabilumą, nepriklausomai nuo biologinės tiesos (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. rugsėjo 29 d. nutartis civilinėje byloje).

Todėl faktas, kad asmuo, vaiko gimimo įrašė įrašytas kaip vaiko tėvas, nėra biologinis vaiko tėvas, yra reikšmingas, tačiau nėra savaime pakankamas pagrindas

nuginčyti tėvystę visais atvejais, nes teismas vertina ir kitas su prašomais nutraukti šeimos ryšiais susijusias svarbias aplinkybes (Klaipėdos apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2024 m. rugpjūčio 20 d. nutartis civilinėje byloje).

Dėl psichologinių priežasčių, prieraišumo vaikas tėvu gali laikyti asmenį, kuris nėra jo biologinis tėvas, o tokiu atveju vaikui svarbesnis emocinis ryšys su asmeniu, kurį jis laiko tėvu, nei kraujo ryšys. Vaiko darnios ir harmoningos raidos požiūriu svarbiau gali būti tai, ką pats vaikas pripažįsta savo tėvu, nei biologinė tėvystė. Vaiko atžvilgiu negali likti netikrumo išsprendus klausimą dėl tėvystės nuginčijimo, todėl ginčijant tėvystę kartu turėtų būti siekiama nustatyti tikrąją (biologinę) tėvystę (pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. spalio 12 d. nutartis civilinėje byloje; 2018 m. gruodžio 5 d. nutartis civilinėje byloje). Kasacinio teismo praktikoje pažymėta, kad, siekiant sudaryti sąlygas darniai vaiko fizinei ir psichologinei raidai, būtina įvertinti tai, kad tėvystė yra teisinis tėvo ryšys su vaiku, kuris reiškia socialinį ir teisinį vaiko ir tėvo ryšio pripažinimą, ir, nagrinėjant klausimą dėl tėvystės nuginčijimo, kiekvienu atveju yra svarbu nustatyti, kokie yra susiklostę vaiko ir tėvo santykiai (pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. birželio 22 d. nutartis civilinėje byloje; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. balandžio 14 d. nutartis civilinėje byloje).

Kasacinio teismo praktikoje byloje, kuriose atsisakyta nuginčyti asmens, nesančio vaiko biologiniu tėvu, tėvystę, suformuluoti tokie kriterijai:

- 1) susiformavęs emocinis, socialinis vaiko ir teisinio tėvo, siekiančio nuginčyti tėvystę, ryšys, paneigiantis biologinės tėvystės svarbą vaiko interesų kontekste (pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. liepos 2 d. nutartis civilinėje byloje; 2018 m. spalio 12 d. nutartis civilinėje byloje; 2019 m. gegužės 9 d. nutartis civilinėje byloje);
- 2) vaiko amžius, tai yra kuo vyresnis vaikas, tuo stipresnis tėvystės pagrindu susiformavęs ryšys. Vaikas, ypatingai pakankamai didelis, jau suvokia susiformavusį ryšį ir turi lūkestį jį išlaikyti, net ir žinodamas, kad asmuo nėra biologinis tėvas. Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. birželio 22 d. nutartis civilinėje byloje ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. balandžio 1 d. nutartis civilinėje byloje, kuriose vaikams buvo dešimt metų, civilinėje byloje Nr. e3K-3-475-969/2018 vaikui buvo keturiolika metų, todėl, net ir esant silpnam emociniam ryšiui su tėvu, kuriam jau buvo apribota tėvų valdžia šio vaiko atžvilgiu, teismas atsisakė nuginčyti tėvystę;
- 3) vaiko nuomonė, tai yra noras išsaugoti ryšį su teisiniu tėvu (žr., pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. gruodžio 5 d. nutartis civilinėje byloje), lygiai taip

pat teismai turi vertinti vaiko nuomonę ir priešingu atveju. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. lapkričio 22 d. nutartis civilinėje byloje, kurioje kasacinis teismas išaiškino, kad egzistuojanti socialinė, teisinė tėvystė, neatitinkanti biologinės tikrovės, negali būti paliekama patiems santykio dalyviams (teisiniam tėvui ir vaikui) to nenorint);

- 4) galimybė nustatyti biologinį vaiko tėvą. Šis kriterijus kasacinio teismo laikomas itin reikšmingu tėvystės nuginkijimo bylose. Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. vasario 17 d. nutartis civilinėje byloje, kurioje pasakyta, kad teismų praktikoje nesudaroma galimybės nuginkyti tėvystę asmeniui, nesančiam biologiniu vaiko tėvu, bet pripažinusiam tėvystę pareiškimu, jei vaiko biologinio tėvo nustatymas byloje neaiškus ir, nuginkijus tėvystę, vaikui kiltų grėsmė likti be tėvo (taip pat pvz., 2019 m. balandžio 1 d. nutartis civilinėje byloje);
- 5) teisinio tėvo veiksmai, tai yra dėl kokių priežasčių buvo pripažinta tėvystė, ar jam buvo žinoma, kad jis galimai nėra vaiko tėvas ir pan., ar jis rūpinosi vaiku, kaip juo rūpinosi ir t. t. Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. balandžio 1 d. nutartis civilinėje byloje, kurioje išaiškinta, kad, sprendžiant teisių apribojimo proporcingumo klausimą, be kita ko, gali būti reikšminga tai, kokiu būdu buvo patvirtinta byloje ginčijama tėvystė (įstatyme įtvirtintos prezumpcijos pagrindu, savanorišku pripažinimu ar teismo sprendimu). Taip pat svarbu ar ieškovas ėmėsi veiksmų atitinkamam procesui laiku inicijuoti, kada jam tapo žinoma apie tai, kad jis nėra biologinis vaiko tėvas. Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. spalio 12 d. nutartis civilinėje byloje, kurioje buvo atsisakyta nuginkyti tėvystę penkerių metų vaikui motyvuojant tuo, kad ieškovas žinojo ar turėjo pakankamą pagrindą manyti nuo pat vaiko gimimo, kad vaikas nėra jo biologinis sūnus, tačiau dėl tėvystės nuginkijimo kreipėsi jau susiformavus glaudžiam emociniam ryšiui su vaiku, kuris nori bendrauti su ieškovu.

Teismų praktikoje sprendžiant dėl tėvystės nuginkijimo tuo pačiu yra siekiama nustatyti ir kito asmens tėvystę (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. balandžio 14 d. nutartis civilinėje byloje; 2022 m. kovo 23 d. nutartis civilinėje byloje). Taigi, vadovaujantis vaiko interesų prioriteto principu, vertinant, kad biologinės tėvystės nustatymas turi esminę reikšmę vaiko interesams, gali susiklostyti situacija, kai ieškovui ginčijant tėvystę yra surenkama pakankamai įrodymų, kurie leidžia nustatyti biologinį tėvą (Klaipėdos apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2024 m. rugpjūčio 20 d. nutartis civilinėje byloje).

Taigi, kai tėvystė yra savanoriškai pripažinta, ją nugincyti gali būti itin sudėtinga. Pripažindamas tėvystę vaikui, net ir suprasdamas, kad nėra biologinis vaiko tėvas, asmuo prisiima atsakingas pareigas, kurių negali lengvabūdiškai atsisakyti. Tokio pobūdžio bylose svarbiausi yra vaiko, o ne tėvo ar motinos (net jeigu tėvystė nėra biologinė) interesai.

3.4. Bylų dėl vaiko išlaikymo nagrinėjimo ypatumai

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 38 str. 6 d. ir CK 3.192 str. 1 d. įtvirtina, kad vaiko išlaikymas – tėvų pareiga. Kasacinis teismas yra nurodęs, kad atsakomybė rūpintis savo vaiku, užtikrinti jo auklėjimą, išlaikymą bei tinkamas gyvenimo sąlygas kyla iš esminės – prigimtinės – tėvų pareigos būti atsakingiems už vaikų gerovę iki pilnametystės (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. lapkričio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-596/2013).

Tėvai negali atsisakyti savo pareigų nepilnamečių vaikų atžvilgiu – toks atsisakymas neturi teisinės galios (CK 3.159 str. 1 d.). Lietuvos Aukščiausiasis Teismas savo jurisprudencijoje ne kartą yra pabrėžęs, kad ši teisės norma yra *griežto pobūdžio*, t. y. *imperatyvi*, todėl tėvams tenkanti išlaikymo prievolė yra privaloma. Keistis gali tik jos vykdymo forma arba dydis, bet ne pati prievolė. (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. kovo 19 d. nutartis civilinėje byloje).

Ši pareiga taip pat grindžiama tarptautiniais dokumentais. Pagal Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 27 straipsnį, kiekvienas vaikas turi teisę gyventi tokiomis sąlygomis, kurios būtų tinkamos jo fiziniam, protiniam, dvasiniam bei socialiniam augimui. Sprendžiant klausimus, susijusius su vaikų išlaikymu, svarbu užtikrinti, kad būtų sudarytos pakankamos materialinės prielaidos vaiko visapusiškam vystymuisi ir jo potencialo realizavimui. Šios teisės užtikrinimas pirmiausia yra tėvų atsakomybė.

Civilinis kodeksas numato privalomą išlaikymo vaikams priteisimą tam tikrais atvejais: kai santuoka pripažįstama negaliojančia (CK 3.43 str. 2 d.), kai ji nutraukiama (CK 3.53 str. 3, 4 d.; 3.59 str.; 3.62 str. 3 d.), kai teismas priima sprendimą dėl sutuoktinių gyvenimo atskirai – separacijos (CK 3.76 str. 1 d.), ar kai nustatoma tėvystė arba motinystė (CPK 392 str.). Taip pat išlaikymas gali būti skiriamas ir tuo atveju, kai tėvai nėra oficialiai nutraukę santuokos, jų atskiras gyvenimas nėra patvirtintas, tačiau vienas arba abu tėvai nevykdo pareigos materialiai išlaikyti vaiką. Be to, įstatymas leidžia pareikšti atskirą ieškinį dėl išlaikymo dydžio ar formos pakeitimo arba dėl susikaupusios išlaikymo skolos priteisimo. Tėvų pareiga išlaikyti savo nepilnamečius vaikus išlieka ir tuo atveju, kai vaikas yra atskirtas nuo jų ar jų valdžia yra apribota, nebent vaikas būtų įvaikintas.

Išlaikymas skiriamas ir tais atvejais, kai santuoka nutraukta pagal anksčiau, iki 2001 m. liepos 1 d., galiojusius įstatymus, tačiau išlaikymas vaikui nebuvo priteistas. Taigi, nors situacijų, kuriose priteisiamas išlaikymas, yra daug ir įvairių, visais atvejais vaiko teisė į išlaikymą kyla iš šeimos teisinių santykių. Todėl toliau nagrinėsime, kaip šios teisės įgyvendinimas ir apsauga yra vykdoma civilinio proceso tvarka, sprendžiant šeimos bylas.

Teismas turi teisę priteisti išlaikymą vaikui iš vieno arba abiejų tėvų, jei šie nevykdo savo pareigos materialiai rūpintis vaiku. Tai gali būti padaryta šiomis formomis: 1) reguliariai mokamomis mėnesinėmis išmokomis; 2) vienkartinę konkrečią pinigų sumą; 3) perduodant vaikui tam tikrą turtą (CK 3.196 str. 1 d.). Tokia įstatyme numatyta išlaikymo formų įvairovė leidžia teismui pasirinkti sprendimą, kuris geriausiai atitiktų vaiko interesus ir užtikrintų jo teisę į išlaikymą.

Pabrėžtina, kad teismas nėra pririštas prie šalių pateiktų siūlymų dėl išlaikymo formos – jis gali savo nuožiūra nuspręsti taikyti kitokią išlaikymo formą, net jei ji nebuvo nurodyta ieškinyje, jei tik tai labiau atitinka vaiko gerovę (CPK 376 str. 4 d.).

Be to, prireikus teismas gali taikyti ir kelias išlaikymo formas vienu metu, pavyzdžiui, paskirti periodines išmokas bei papildomai priteisti vaikui tam tikrą turtą arba vienkartinę pinigų sumą. Verta pažymėti, kad galimybė taikyti skirtingas išlaikymo formas yra naujovė – ankstesnis Santuokos ir šeimos kodeksas numatė tik kasmėnesinių išmokų galimybę.

Rinkdamasis kokia forma priteisti išlaikymą, teismas turi įvertinti tėvų finansinę situaciją – jų turimo turto pobūdį ir vertę, gaunamų pajamų dydį, jų gavimo reguliarumą bei stabilumą. Taip pat svarbu įvertinti, ar tas iš tėvų, kuriam bus patikėta naudoti vaiko išlaikymui skirtas lėšas, sugebės tinkamai ir atsakingai jomis disponuoti, užtikrinant, kad visos lėšos būtų naudojamos tik vaiko poreikiams tenkinti. Be to, teismas gali atsižvelgti ir į kitas reikšmingas aplinkybes.

Taigi, pagrindinė problema – kaip užtikrinti, kad išlaikymo institutas realiai garantuotų vaiko teisę į materialinį aprūpinimą, nepriklausomai nuo šeimos statuso ar tėvų santykių pobūdžio, ir kaip suderinti šią imperatyvią pareigą su teismo diskrecijos teise lanksčiai parinkti atitinkamą išlaikymo formą.

Reguliavimas Vokietijoje, Estijoje ir Lietuvoje. Vokietijoje, priešingai nei Estijoje ir Lietuvoje, kritiškai vertintinas reikalavimas, jog išlaikymo byloje dalyvaujančioms šalims teisme turi atstovauti advokatas. Vertinant, kad paprastai išlaikymo priteisimo prašanti šalis yra ekonomiškai pažeidžiama, gali būti sudėtinga ir brangu samdytis advokatą.

Šių aplinkybių kontekste verta pažymėti, jog Estijoje tokie ieškiniai nėra apmokestinami. Manytina, jog Lietuvoje ieškinių apmokestinimas žyminiu mokesčiu galėtų būti peržiūrėtas. Nepaisant to, jog tam tikrais atvejais užtikrinama teisė gauti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo nustatyta tvarka, tai gali būti sudėtinga bylos inicijavimo stadijoje. Finansiškai pažeidžiami asmenys gali apskritai neturėti pinigų žyminiam mokesčiui sumokėti.

Vokietijoje išmokos dydis nustatomas atsižvelgiant į šalies, turinčios teisę gauti išlaikymą, reikalavimus ir poreikius ir į išlaikymo prievolę turinčios šalies gebėjimą mokėti išlaikymą. Aukštesnieji žemių teismai (vok. *Oberlandesgerichte*) šiuo atžvilgiu yra parengę lenteles ir gaires, kurios padeda nustatyti vienodą aspektą, į kuriuos reikia atsižvelgti, vertę. Diuseldorfo lentelė paprastai naudojama kaip pagrindas vaiko išlaikymo išmokos dydžiui nustatyti. Tokia tvarka, autorės nuomone, yra pozityvus pavyzdys. Lietuvoje išlaikymo dydį nustato teismas, atsižvelgdamas į vaikų ir tėvų šeiminių bei turtinę padėtį, taip pat kitas bylai svarbias aplinkybes. Manytina, jog specialios lentelės ir gairės galėtų sumažinti teismo subjektyvų vertinimą ir užtikrinti, kad vienodos ar beveik vienodos situacijos būtų skirtingų teismų vertinamos kiek įmanoma panašiau.

IŠVADOS:

- 1) Analizuojant šeimos bylų sampratą ir jų reikšmę teisės sistemoje, nustatyta, kad šeimos bylos pasižymi išskirtiniu socialiniu jautrumu bei moraliniu turiniu, kuris lemia jų išskirtinumą civiliniame procese. Šeimos sąvokos istorinė raida – nuo griežtai apibrėžtos romėnų „familia“ iki šiuolaikinio lankstaus ir įvairiapusio šeimos supratimo – rodo, kad šeima yra ne tik teisinių, bet ir vertybinių bei kultūrinių santykių vienetas. Dėl šios priežasties šeimos bylos išsiskiria tuo, kad jose itin svarbu užtikrinti silpnesnių šeimos narių, ypač vaikų, interesų apsaugą, o teismui tenka aktyvus vaidmuo vertinant ne tik teisines, bet ir faktines bei emocines santykių aplinkybes.
- 2) Atskleidus pagrindinius šeimos bylų nagrinėjimo principus, išryškėjo, kad vaiko interesų prioritetą yra ne tik teisinė, bet ir moralinė prievolė teismui. Tai lemia, kad teismas šeimos bylose privalo būti aktyvus – ne tik vadovautis šalių pateiktais duomenimis, bet ir pats imtis veiksmų įrodymams rinkti, kai tai būtina vaiko gerovei apsaugoti. Proceso konfidencialumo principas taip pat įgauna ypač svarbią reikšmę – viešumo ribojimas yra būtinas siekiant apsaugoti šeimos narių privatumą ir užkirsti kelią papildomai emocinei žalai. Operatyvumo principas, glaudžiai susijęs su kitais proceso principais, užtikrina, kad bylos būtų išspręstos laiku, nevilkinant proceso ir sumažinant finansinę bei emocinę naštą šeimos nariams.
- 3) Santuokos nutraukimo institutas Lietuvoje jau dabar pasižymi modernumo bruožais, tačiau teisės aktų tobulinimas galėtų dar labiau prisidėti prie mažiau konfliktiško proceso užtikrinimo ir vaikų interesų apsaugos. Lyginamoji Estijos ir Vokietijos sistemų analizė rodo, kad galimos kryptys apima procedūrų supaprastinimą, kaltės reikšmės mažinimą ir aiškių sprendimų priėmimo gairių kūrimą.
- 4) Lietuvoje net ir bendru sutuoktinių sutarimu santuokos nutraukimo procesas dažnai būna ilgas ir per daug formalus, ypač kai yra nepilnamečių vaikų. Tai neatitinka efektyvaus ir mažiau konfliktiško šeimos ginčų sprendimo principų. Pasiūlymai: Remiantis Estijos modeliu, leisti santuoką nutraukti pas notarą net ir esant vaikams jei sutuoktiniai visiškai susitaria dėl pasekmių, pateikiama atsakingos institucijos išvada. Vadovaujantis Estijos e-skyrybų praktika, įteisinti galimybę teikti bendrą skyrybų prašymą elektroniniu būdu. Sekant Vokietijos pavyzdžiu, atsisakyti kaltės pagrindu grindžiamų skyrybų ir įtvirtinti vienintelį pagrindą – santuokos nutraukimą.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

TEISĖS NORMINIAI AKTAI

Lietuvos Respublikos teisės aktai:

1. Lietuvos Respublikos civilinis proceso kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 36-1340.
2. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Valstybės Žinios*, 33-1014.
3. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (2000). *Valstybės žinios*, 74-2262.
4. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2025 m. balandžio 17 d. nutarimas. *Teisės aktų registras*, 2025-04-18, Nr. 0700.
5. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2011-09-30, Nr. 118-5614.
6. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas (1996). *Valstybės žinios*, 1996-03-30, Nr. 33-807.
7. Lietuvos Respublikos mediacijos įstatymas (2018). *TAR*, 2018-06-26, Nr. 10912.

Tarptautiniai teisės aktai:

8. Hagos konvencija dėl išlaikymo pareigoms taikytinos teisės (1973). *Valstybės žinios*, 2002-07-11, Nr. 69-2944.
9. Hagos konvencija dėl tarptautinio vaikų pagrobimo civiliniais aspektais (1980). *Valstybės žinios*, 2002-07-11, Nr. 69-2945.
10. Hagos konvencija dėl vaikų apsaugos ir bendradarbiavimo teikiant tarptautinę globą (1996). *Valstybės žinios*, 2003-11-21, Nr. 108-4843.
11. Hagos konvencija dėl tarptautinio vaikų ir kitų šeimos narių išlaikymo išmokų išieškojimo (2007). *Valstybės žinios*, 2013-12-31, Nr. 142-7095.
12. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija (1989). *Valstybės žinios*, 1995-07-11, Nr. 60-1501.
13. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (1950), 6 straipsnis. *Valstybės žinios*, 1995-06-15, Nr. 40-987.
14. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija (1989). *Valstybės žinios*, 1995-07-11, Nr. 60-1501.

Europos Sąjungos teisės aktai:

15. Tarybos reglamentas (ES) 2019/1111 (2019 m. birželio 25 d.) dėl jurisdikcijos ir sprendimų, susijusių su santuoka ir tėvų pareigomis bei tarptautiniu vaikų grobimu,

pripažinimo ir vykdymo. Europos Sąjungos oficialusis leidinys, 2019-07-02, L 178, p. 1–115.

16. Tarybos reglamentas (EB) Nr. 4/2009 (2008 m. gruodžio 18 d.) dėl jurisdikcijos, taikytinos teisės, teismo sprendimų pripažinimo ir vykdymo bei bendradarbiavimo išlaikymo prievolių srityje. Europos Sąjungos oficialusis leidinys, 2009-01-10, L 7, p. 1–79.
17. Lietuvos Respublikos ir Ukrainos sutartis dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose (1993). Valstybės žinios, 1994-05-26, Nr. 40-760.

Užsienio valstybių teisės aktai:

Vokietija:

18. Vokietijos civilinis kodeksas (BGB) (1896). Federalinis įstatymų leidinys (Bundesgesetzblatt), BGBl I S. 195, su vėlesniais pakeitimais. <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/> [žiūrėta 2025 m. balandžio 16 d.]
19. Vokietijos civilinio proceso kodeksas (ZPO) (1877). Federalinis įstatymų leidinys (Bundesgesetzblatt), BGBl I S. 3202, su vėlesniais pakeitimais. Prieiga internete: <https://www.gesetze-im-internet.de/zpo/> [žiūrėta 2025 m. balandžio 16 d.]

Estija:

20. Estijos Šeimos teisės įstatymas (Perekonnaseadus) (2009). *Riigi Teataja* (Estijos oficialusis leidinys), RT I 2009, 60, 395. <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/512112013007/consolide/current> [žiūrėta 2025 m. balandžio 16 d.]

SPECIALIOJI LITERATŪRA

21. Aristotelis. (2001). *Politika*. Vertė A. Andrijauskas. Vilnius: Mintis.
22. Epiktetas. (2005). *Vadovas*. Vertė J. Dagys. Vilnius: Aidai.
23. Mikelėnas, V. (2009). *Šeimos teisė*. Vilnius: Justitia.
24. Šadžius, H. (2020). *Lietuvos šeimos teisės raida XX-XXI amžiuje*. Vilnius: Margi raštai.
25. Gajus. (2012). *Gajaus institucijos (sud. ir vert. S. Vėlyvis, M. Jonaitis)*. Vilnius: Registrų centras.
26. Aviža, S. (2024). *Šeimos ir paveldėjimo teisė. Paskaitų medžiaga*, Vilniaus universitetas, Teisės fakultetas (nepublikuota)
27. Tamošiūnienė, E., & Kudinavičiūtė-Michailovienė, I. (red.). (2013). *Šeimos bylų nagrinėjimo ir teismo sprendimų vykdymo ypatumai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.

28. Mikelėnas, V. (2009). Civilinio proceso teisė. II tomas. Vilnius: Justitia
29. Nekrošius, V. (1999). Šeimos teisė. Vilnius: Justitia.
30. Cibulskienė, J. (2020). *Vaiko teisių apsauga šeimos teisėje*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.

TEISMŲ PRAKTIKA

Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika:

31. *Kroon prieš Nyderlandus* [EŽTT], No. 18535/91, [27.10.1994]. ECLI:CE:ECHR:1994:1027JUD001853591.
32. *Boughanemi prieš Prancūziją* [EŽTT], No. 22070/93, [24.04.1996]. ECLI:CE:ECHR:1996:0424JUD002207093.
33. *Hokkanen prieš Suomiją* [EŽTT], No. 19823/92, [23.09.1994], par. 61. ECLI:CE:ECHR:1994:0923JUD001982392.
34. *Gineitienė prieš Lietuvą* [EŽTT], No. 20739/05, [27.07.2010], par. 38. ECLI:CE:ECHR:2010:0727JUD002073905.
35. *G. B. prieš Lietuvą* [EŽTT], No. 36137/13, [19.01.2016], par. 105. ECLI:CE:ECHR:2016:0119JUD003613713.
36. *Johnston ir kiti prieš Airiją* [EŽTT], No. 9697/82, [18.12.1986]. ECLI:CE:ECHR:1986:1218JUD000969782.

Lietuvos teismų praktika:

37. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2024 m. birželio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-174-943/2024
38. Klaipėdos apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2024 m. lapkričio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2S-1393-1092/2024
39. Klaipėdos apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2024 m. rugpjūčio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-762-796/2024
40. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2020 m. vasario 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-35-969/2020
41. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. sausio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-58-943/2023
42. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. vasario 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-28-969/2023
43. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2023 m. vasario 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-37-611/2023

44. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. kovo 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-83-421/2023
45. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2023 m. rugpjūčio 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-226-823/2023
46. Vilniaus apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2022 m. kovo 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-765-854/2022
47. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. kovo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-63-381/2022
48. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. balandžio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-89-916/2021
49. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. vasario 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-35-969/2020
50. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. gruodžio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-325-823/2020
51. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. balandžio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-115-687/2019
52. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. balandžio 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-160-378/2019
53. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. gruodžio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-475-969/2018
54. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. gruodžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-475-969/2018
55. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. spalio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-362-969/2018
56. Šiaulių apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2017 m. spalio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-472-569/2017
57. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. spalio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-280-969/2017
58. Kauno apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2017 m. spalio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-1785-773/2017
59. Kauno apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2017 m. rugpjūčio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. E2S-1804-221/2017
60. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. sausio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-49-969/2017

61. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. vasario 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-16-706/2016
62. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. spalio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-314-611/2018
63. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. vasario 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-470-701/2016.
64. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. vasario 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-99-969/2016
65. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. kovo 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-142-916/2016
66. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. birželio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-321-687/2016
67. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. balandžio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-189-690/2015
68. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. lapkričio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-596/2013
69. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. gruodžio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-505/2014
70. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. kovo 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-24/2014
71. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. spalio 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-454/2014
72. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. balandžio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-231/2014
73. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. sausio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-25-701/2011
74. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. gruodžio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-513/2011
Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. vasario 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-25-701/2003

KITI ŠALTINIAI

Elektroniniai leidiniai:

75. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Šeima. <https://www.vle.lt/straipsnis/seima/> [žiūrėta 2025 m. balandžio 11 d.]

76. Žukauskaitė-Tatorė, M. (2021). Privalomosios mediacijos civiliniuose ginčiuose ir teisės į teisminę gynybą santykio problemos: daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas. 268 p. <https://www.lituanistika.lt/content/95385> [žiūrėta 2025 m. balandžio 14 d.]
77. Vabalaitė, R. M. (1999). G. Hegelio etikos ypatybės ir ugdymo klausimas. *Problemos*, 56, p. 99–109 [interaktyvus]. <https://www.zurnalai.vu.lt/problemos/article/view/6865> [žiūrėta 2025 m. balandžio 11 d.]
78. EŽTT. (2010). Byla Anayo prieš Vokietiją (2020 m. gruodžio 21 d.) // Stych, M. (2021). The definition of family in international and EU law. *MEST Journal*, p. 195. https://mest.meste.org/MEST_1_2021/17_22.pdf [žiūrėta 2025 m. balandžio 11 d.]
79. Ambrazevičiūtė, K., Kavoliūnaitė-Ragauskienė, E., Mizaras, V., Gavelis, V., & Visockas, E. (2012). Šeimos kaip teisės kategorijos turinys Lietuvos Respublikos įstatymuose. *Teisės problemos*, 4(74), 7–34 [interaktyvus]. https://teise.org/wp-content/uploads/2016/09/Ambrazeviciute-ir-kt-2012_4.pdf [žiūrėta 2025 m. balandžio 16 d.]
80. Stych, M. (2021). The definition of family in international and EU law. *MEST Journal*, DOI 10.12709/mest.09.09.01.22 [interaktyvus]. https://mest.meste.org/MEST_1_2021/17_22.pdf [žiūrėta 2025 m. balandžio 16 d.]
81. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnyba. Privalomoji mediacija. <https://vgtp.lt/lt/mediacija/privalomoji-mediacija/> [žiūrėta 2025 m. balandžio 16 d.]
82. STRATA. (2022). Privalomosios mediacijos šeimos ginčiuose teisinio reguliavimo poveikio ex post vertinimas. Vilnius: Vyriausybės strateginės analizės centras. 20 p. <https://strata.gov.lt/wp-content/uploads/2024/01/Privalomosios-mediacijos-seimos-gincuose-teisinio-reguliavimo-poveikio-ex-post-vertinimas.pdf> [žiūrėta 2025 m. balandžio 16 d.]
83. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnyba (2017). 2016 metų veiklos ataskaita [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://vgtp.lt/uploads/vgtp/documents/files/VEIKLOS%20ATASKAITA%202016_internetui%20.pdf [žiūrėta 2025 m. balandžio 18 d.].
84. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnyba (2021). 2020 metų veiklos ataskaita [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://vgtp.lt/uploads/vgtp/documents/files/VEIKLOS%20ATASKAITA%202021_internetui%20.pdf

TA%202020%20%282021%2002%2025%29%20FINAL.pdf[žiūrėta 2025 m. balandžio 18 d.].

85. Cibulskienė, R. (2020). Sutuoctinių gyvenimas skyrium (separacija) – santuokos bankrotas ar reorganizacija? [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.teise.pro/index.php/2020/01/29/sutuoktiniu-gyvenimas-skyrium-separacija-santuokos-bankrotas-ar-reorganizacija/> [žiūrėta 2025 m. balandžio 16 d.]
86. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnyba (2024). 2021–2023 metų veiklos ataskaita [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://vgtp.lt/uploads/vgtp/documents/files/VEIKLOS%20ATASKAITA%202021-2023.pdf> [žiūrėta 2025 m. balandžio 16 d.].
87. Europos e. teisingumo portalas. Šeimos išlaikymo prievolės Vokietijoje. https://e-justice.europa.eu/topics/family-matters-inheritance/family-maintenance/de_en [žiūrėta 2025 m. balandžio 12 d.]
88. Europos e. teisingumo portalas. Šeimos išlaikymo prievolės Estijoje. https://e-justice.europa.eu/topics/family-matters-inheritance/family-maintenance/ee_lt [žiūrėta 2025 m. balandžio 14 d.]
89. Europos e. teisingumo portalas. Šeimos išlaikymo prievolės Lietuvoje. https://e-justice.europa.eu/topics/family-matters-inheritance/family-maintenance/lt_lt [žiūrėta 2025 m. balandžio 14 d.]

SANTRAUKA

Šeimos bylų nagrinėjimo procesiniai ypatumai

Evika Šnaider

Magistro darbe „Šeimos bylų nagrinėjimo procesiniai ypatumai“ darbo autorė analizuoja aktualius šeimos teisės procesinius klausimus, ypatingą dėmesį skirdama santuokos nutraukimo, vaikų globos ir gyvenamosios vietos nustatymo, tėvystės nustatymo bei išlaikymo bylų nagrinėjimo ypatumams. Darbe išsamiai aptariama tiek teisės aktų bazė, tiek teismų praktika, atskleidžiant, kaip konkrečios procesinės nuostatos taikomos šeimos ginčiuose.

Lyginamuoju aspektu analizuojama ir Estijos bei Vokietijos teisė bei praktika, siekiant įvertinti, kaip skirtingos teisinės sistemos sprendžia panašius šeimos ginčų klausimus. Pagrindinis dėmesys skiriamas tokiems klausimams kaip santuokos nutraukimo pagrindai, vaikų interesų apsauga, procesų trukmė, bei šalių teisių ir pareigų pusiausvyra.

Darbe išryškinamos pagrindinės probleminės sritys Lietuvos teisinėje sistemoje – per ilgas ir formalizuotas skyrybų procesas, nevienoda praktika vaiko gyvenamosios vietos nustatymo bylose, sunkumai taikant mediaciją ir nepakankamas vienodumo užtikrinimas išlaikymo bylose. Remiantis užsienio šalių patirtimi ir Lietuvos teismų praktika, darbo pabaigoje pateikiami siūlymai dėl procesinio reglamentavimo tobulinimo, siekiant užtikrinti efektyvesnį, greitesnį ir vaikų gerovei palankesnį šeimos ginčų sprendimą.

SUMMARY

Procedural Peculiarities of Adjudication of Family Cases

Evika Šnaider

In the master's thesis "*Peculiarities of Adjudication of Family Cases*", the author analyzes key procedural issues in family law, with particular focus on the specifics of handling divorce, child custody and residence, paternity establishment, and child support cases. The thesis provides a comprehensive overview of the legal framework and court practice, revealing how specific procedural provisions are applied in family disputes.

From a comparative perspective, the thesis also examines the legal systems and practices of Estonia and Germany, aiming to assess how different jurisdictions address similar family-related issues. The main focus is placed on topics such as the grounds for divorce, protection of children's interests, the duration of proceedings, and the balance of rights and obligations between the parties.

The thesis highlights several key challenges in the Lithuanian legal system — an overly lengthy and formalized divorce process, inconsistent practices in determining the child's place of residence, difficulties in applying mediation, and the lack of uniformity in child support rulings. Based on foreign experience and Lithuanian court practice, the final part of the thesis offers proposals to improve procedural regulation in order to ensure a more efficient, timely, and child-friendly resolution of family disputes.